

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Jana Hrajnohová

Měsíc v českém jazykovém obrazu světa

The Moon in Linguistic Picture of the World in Czech

2012

Doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi při psaní této práce pomohli. Vřelý dík patří vedoucí mé práce Doc. PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., PhD., především za cenné rady a připomínky, poskytnutí odborné literatury a za její laskavý osobní přístup a trpělivost. Srdečně pak děkuji celé své rodině za všestrannou podporu, kterou mi během studia poskytovala.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Mariánských Lázních dne 30. 7. 2012

Jana Hrajnohová

.....

ABSTRAKT

Bakalářská práce se zabývá zobrazením měsíce v českém jazykovém obrazu světa. Metodologicky vychází z teorií kognitivní lingvistiky a principů etnolingvistiky. Jazykově pracuje se slovníkovým materiálem (definice obsažené ve výkladových, etymologických, synonymických a frazeologických slovnících), frazeologií, lidovými písněmi, pořekadly, příslovími, pranostikami a pohádkami. Zkoumá mytologii měsíce u různých přírodních a starověkých kultur, i stereotypy spojené s postavením měsíce v lidové slovesnosti. Rozebírají se tak typické vlastnosti měsíce ve fázích jeho měsíčního cyklu, i různé stereotypy vázané na měsíc, jak po jazykové stránce, tak po stránce kulturně – etnografické.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kognitivní lingvistika – jazykový obraz světa – etnolingvistika – měsíc – mytologie – stereotyp – lidová slovesnost – frazeologie – pohádky – pořekadla – přísloví – pranostiky – lidové písně

ABSTRACT

This bachelor thesis deals with linguistic picture of the moon in czech. Methodological is based on the theory of cognitive linguistics and on principals of ethnolinguistics. In linguistic field it works with explanatory, etymological, synonymical and phraseological dictionaries, sayings, proverbs, weather sayings and fairy tales. The theses consider the moon in the mythology of several natural and ancient cultures, as well as stereotypes connected with a position of the moon in the phases of the lunar cycle, and different stereotypes connected with the moon, both cultural-ethnological aspect, and aspect of linguistics.

KEYWORDS

Cognitive Linguistics – Linguistic Picture of the World – Ethnolinguistics – The Moon – Mythology – Stereotype – Verbal Art – Phraseology – Fairy tales – Proverbs – Sayings – Weather Sayings – Folk Songs

OBSAH

ABSTRAKT.....	4
OBSAH.....	6
1. ÚVOD.....	8
2. TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE	10
2.1 Kognitivní přístup k jazyku.....	10
2.1.1 Lublinská kognitivní škola.....	13
2.2 Etnolingvistika	14
2.2.1 Teze etnolingvistiky a její klíčové pojmy	15
2.2.2 Polský etnolingvistický slovník	15
2.3 Jazykový obraz světa	16
2.3.1 Antropocentrismus a axiologičnost jazykového obrazu světa	17
2.3.2 Přirozený jazyk.....	19
2.4 Pojetí a vymezení významu	19
2.5 Stereotyp	21
2.6 Symbol	22
3. MĚSÍC V MYTOLOGII.....	24
3.1 Starověké kultury Předního východu.....	24
3.1.1 Egypt.....	26
3.2 Mytologie asijských národů.....	27
3.3 Starověké Řecko a Řím.....	28
3.4 Severská, keltská a slovanská mytologie	30
3.5 Měsíc v mytologii přírodních národů.....	32
3.5.1 Americké indiánské kultury	32
3.5.2 Africké přírodní národy.....	34
3.5.3 Sibiř a Arktida	35
3.6 Středověk	35

3.7 Shrnutí.....	37
4. LEXÉM MĚSÍC V LEXIKÁLNÍM SYSTÉMU ČESKÉHO JAZYKA	39
4.1 Etymologický výklad lexému měsíc	39
4.2 Definice měsíce v jednotlivých výkladových slovnících.....	40
4.3 Deriváty lexému měsíc.....	41
5. JAZYKOVÝ OBRAZ MĚSÍCE V ČEŠTINĚ.....	44
5.1 Měsíc a noc	46
5.1.1 Měsíc a světlo.....	46
5.1.1.1 Měsíc a romantická atmosféra.....	48
5.1.2 Měsíc a tajemno	50
5.1.3 Měsíc jako postava.....	52
5.2 Měsíc a proměnlivost – měsíční fáze.....	54
5.2.1 Měsíc a čas	55
5.2.2 Lunární svátky.....	58
5.2.3 O dvanácti měsíčkách	60
5.3 Měsíc a astrologie	61
5.3.1 Měsíční znamení	62
5.3.2 Lunární kalendář	63
5.4 Měsíc a jeho vliv na přírodu.....	64
5.4.1 Měsíc a životní cyklus člověka	65
5.4.2 Měsíc a rostlinstvo	68
5.4.3 Měsíc a živočichové.....	69
5.4.4 Měsíc a voda	70
6. KOGNITIVNÍ DEFINICE MĚSÍCE V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ.....	72
7. ZÁVĚR.....	74C
hyba! Záložka není definována.	
LITERATURA.....	725
Internetové zdroje	79

1. ÚVOD

Předkládaná bakalářská práce se zabývá zobrazením měsíce (výhradně jako nebeského tělesa) v českém jazykovém obrazu světa. Teoreticky se opírá převážně o principy kognitivně a kulturně zaměřené lingvistiky, zejména etnolingvistiky. Vychází z českého jazykového a folklorního materiálu, zohledňuje zejména jazyková data, ale přihlíží i k údajům mimojazykovým (šířeji kulturním).

Jazykovým materiálem, na jehož excerpce je práce zpracována, byly především výkladové, etymologické, synonymické a frazeologické slovníky, a útvary ústní lidové slovesnosti, zejména frazeologie, jakož i drobné a střední epické žánry, jako jsou lidové písně, pohádky, pranostiky, pořekadla, přísloví, říkadla, dětské hry a podobně.

Měsíc je spolu se sluncem nejdůležitějším a největším nebeským tělesem, které lidské oko vnímá. Společně určují den a noc, rytmus dne a lidské biorytmy, kalendáře mnoha kultur i cyklus života. Měsíc je spojován odjakživa s ženským principem, s tajemnem, odvrácenou stránkou života a dne. Měsíc, stejně jako žena, je považován za symbol plodnosti a za pasivní princip. Z toho vyplývají také stereotypy, které se k měsíci vážou a které nalézáme v původní podobě zejména v lidové slovesnosti. Je mnoho úhlů pohledu z jakých se na toto nebeské těleso můžeme zaměřit, stejně tak má měsíc mnoho vrstev, které můžeme zkoumat. Z nejvýznamnějších to jsou lunární cyklus a lunární fáze, které určují některá dění v přírodě (příliv a odliv), nebo mnohá tradice a zkušenosti prověřená fakta spojená například s ženským principem, nebo léčitelstvími a kouzelnými praktikami. Měsíc se stal důležitým kulturním symbolem pro všechna společenství lidí na Zemi.

Práce je rozdělena do pěti kapitol. V první kapitole stručně nastíníme teoretická východiska práce, zejména základní kontext a premisy etnolingvistiky (jazykový obraz světa, pojetí a vymezení významu, stereotyp, symbol). Vycházet budeme zejména z lublinské větve etnolingvistiky.

Následuje materiálová část práce, která je zpracována na základě principů *Slovníku lidových stereotypů a symbolů I* (Lublin 1996). Opírá se zejména o jeho úvodní pasáže a heslo „księżyc“ (Měsíc). Úvod této „praktické“ části (celkově druhý oddíl bakalářské práce) se

zabývá měsícem v jednotlivých mytologiích přírodních a starověkých i novodobých kultur, jako jsou zejména starověký Egypt, Řecko, Řím, kultury Předního a Dálného východu, jakož i Afriky, Ameriky a domácí Evropy. Zvýšená pozornost je v dalších pasážích věnována českému prostředí, hlavně z etnografického hlediska. Oddíl se zabývá lidovými zvyky, tradicemi a pověrami, které se k měsíci vážou, stejně tak personifikací měsíce v měsíční božstva, jejich patronací a „životními“ osudy, příbuzenstvím, atributy a symboly.

Třetí kapitola je založena na studiu definic měsíce v různých slovnících českého jazyka. Je zkoumáno, jak je v nich měsíc zobrazován, přičemž důraz je kladen na lidovou slovesnost, pokud je ve slovnících obsažena, a na typická slovní spojení, která se nejvíce opakují, jak dále uvidíme, v útvarech lidové slovesnosti.

Následující část zkoumá měsíc v českém jazykovém obrazu světa, tak jak ho vnímá český rodilý mluvčí. Pozornost bude upřena na základní významové okruhy, které se s měsícem pojí a jeho základní symboliku. Materiálově se opíráme zejména o folklórní texty: několik drobnějších a středních žánrů lidové slovesnosti, ve kterých se měsíc objevuje většinou v ustálených slovních spojeních a je zobrazován právě v rámci stereotypů jako významný kulturní symbol.

Tato práce si klade za cíl přiblížit, jakým způsobem je v lidské mysli (respektive v mysli českého mluvčího) ukotven obraz měsíce. Práce je jakousi přípravnou studií k heslu „měsíc“ v etnolingvistickém slovníku. Závěr práce tvoří kromě celkového shrnutí právě možný nástin tohoto hesla.

2. TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA PRÁCE

Jako téma bakalářské práce jsme si vybrali jazykový obraz měsíce v českém kulturním kontextu. Toto téma budeme nahlížet především z perspektivy **kognitivní lingvistiky** a **etnolingvistiky**. Těmto disciplínám je společný určitý přístup k jazyku – **jazykový obraz světa**, tedy jakási interpretace a vnímání světa uložené v jazyce. Jazyk, jeho gramatika, slovní zásoba, frazeologie, sémantika i syntax vypovídají o našem myšlení, o tom, jak jednotlivé jevy a věci vnímáme, chápeme, hodnotíme a jaký k nim máme vztah. „*Zkoumání jazyka nás tak přivádí k podstatným poznatkům o tom, jak jako lidé přemýšlíme o světě a jak ho prožíváme.*“ (Vaňková a kol., 2005, s. 12.). Ve svém výzkumu se zaměříme především na **pojetí a vymezení významu, stereotyp a symbol**. Budeme zkoumat stereotypy spjaté s měsícem v různých fázích měsíčního cyklu (např. úplněk, nov), stereotypy svázané s obdobím výskytu měsíce na obloze – s nocí (měsíční světlo, tajemné a kouzelné síly) a s životním cyklem člověka, zvláště ženy (krása, plodnost, biorytmus).

2.1 Kognitivní přístup k jazyku

O **kognitivním přístupu k jazyku** se začíná hovořit od 80. let 20. století. Jeho podstatou je interpretace skutečnosti obsažená v jazyce. Vychází se z předpokladu, že „*schopnost člověka osvojit si jazyk a užívat ho je součástí jeho schopností kognitivních, a proto je třeba studovat jazyk a jeho užívání v širším kontextu kognitivních aktivit jedince.*“ (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 245-246.). Kognitivní lingvistika je **interdisciplinární obor**, který využívá poznatky z různých vědních disciplín, např. psychologie, neurologie, sociologie, filozofie, informatiky nebo antropologie.¹ Kognitivní

---

¹ LAKOFF, George, *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda 2006, s. 11. Někdy se hovoří o **transdisciplinaritě** tohoto oboru nebo **mezioborovosti** ve smyslu vzájemné interakce rozličných vědních oborů. HAVEL, Ivan M., *Věda o duši*, *Vesmír* 79, 2000, s. 362-363.

lingvistika je součástí velké skupiny kognitivních věd, které zkoumají probíhající procesy v lidské mysli, jejichž poznání umožňuje právě jazyk.

Kognitivní věda se zabývá lidským poznáváním. Zkoumá lidskou mysl, tedy kognitivní procesy vnímání, učení, usuzování, podstatu paměti, jednání a komunikace (Havel, 2000, s. 363.). Právě **jazyk** je podstatnou součástí lidského poznávání. Jde o prostředek mluvení, ale také myšlení. Kognitivní přístup k jazyku klade při zkoumání lidské mysli právě na jazyk největší důraz. Jazyk totiž odráží to, co se děje v naší mysli – mnohé skryté procesy, které se v ní odehrávají; vypovídá o tom, jak vnímáme a prožíváme svět kolem sebe, jak jevy pojmenováváme, kategorizujeme a hodnotíme. Jazyk se velkou měrou podílí na tom, jak rozumíme našemu okolí, světu kolem sebe a jaký si vytváříme obraz světa (Nebeská, 2006, s. 231). Vypovídá o tom, jak se člověk vztahuje ke světu, jak mu rozumí a jak je v něm ukotven a jak ho předává dál (Vaňková a kol., 2005, s. 21). Důležitá je myšlenka, že **jsme ve svém vztahu ke světu aktivní, že ho vědomě konstruujeme a sdílíme** (v rámci svého jazykového/kulturního společenství).

Kognitivní lingvistika zkoumá, jak průměrný mluvčí určitého jazyka chápe svět a jak se toto jeho chápání projevuje v jazyce. Jazyk ovšem není jediným prostředníkem mezi světem a člověkem, podle kognitivní vědy je okolní realita a porozumění světu ovlivněno mnoha faktory. Ty vychází zejména z lidské kognitivity: důležitá je zde naše **tělesnost**, schopnost **myslet v metaforách** a schopnost **kategorizovat**.

Jiná kognitivní zkoumání se zaměřují spíše na **kolektivní zkušenosti s vnímáním světa**, což odráží určitý jazyk. Mateřský jazyk je jednou z hodnot, které sdílí dané společenství lidí, můžeme říci například národ, a vnímání okolního světa ovlivňuje též kultura, ve které žijeme, i jiné hodnoty, které v této kultuře lidé sdílí. Jazykové obrazy světa jednotlivých jazykových společenství se od sebe do různé míry liší.²

Rozeznáváme základní **dva směry** v kognitivní lingvistice – **kognitivní školu americkou a polskou** (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 245-247). Američtí

---

² Kategorie, které by byly ve všech jazycích stejné, jsou dosti vzácné (patří sem například nejstarší vrstva slovní zásoby, kam spadají také výrazy pro nebeská tělesa).

kognitivisté³ kladou důraz na lidskou tělesnost. Naše vnímání a prožívání světa podle nich utváří právě **tělesnost a prostorová ukotvenost**. Důležitým tématem jejich výzkumu je **metaforičnost konceptuálního systému**. Výsledkem jejich bádání je teze, že naše myšlení je do velké míry metaforické a že metafora je tím pádem primárně jevem pojmovým, ne jazykovým. Metafora spočívá v tom, že nějaký pojem chápeme z hlediska pojmu jiného – oblast cílová a oblast zdrojová (Lakoff – Johnson, 2002, s. 17). Metafora jsou součástí běžného života – jazyk je strukturován metaforicky (Tamtéž, s. 15-18). Dalším tématem amerických kognitivistů je **kategorizace jevů**. Svět vnímáme jako uspořádaný celek a jeho části jako provázané různorodými vztahy. Všechny jevy zařazujeme na základě určitých specifických rysů do určitých kategorií (srov. Lakoff, 2006, s. 19). V centru každé kategorie stojí nejlepší příklad, tzv. **prototyp**.

Druhou školou je polský kognitivní lingvistický směr, který klade také velký důraz na tělesnost a **antropocentrismus** jazyka. Větší důraz však klade na **společenství**, ve kterém žijeme a na mateřský jazyk, který užíváme. Každá společnost nebo společenství, jakož i každý jazyk konceptualizuje a kategorizuje realitu světa do různé míry odlišně, a to na základě mnoha faktorů, jako jsou rozdíly v kultuře, mentalitě, výchově a podobně.⁴ Často se například uvádí příklad konceptualizace barev u různých národů (Vaňková, 2005 a kol., s. 195-245; Vaňková 1999, s. 214-224). Lakoff a Johnson jsou si kulturního kontextu jazyka také vědomi, když říkají, že „*naše kultura je přítomná již ve zkušenosti samé*“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 75). Mezi odborníky se vedou spory, zda je náš vztah ke světu ovlivněn spíše tím, co sdílíme jako všichni lidé (všelidská zkušenost), nebo zda je hlavním hybatelem kulturní prostředí a mateřský jazyk. Polská lingvistika se snažila oba pohledy také sjednotit, např. Anna Wierbicka se snažila hledat univerzální pojmy a počítala zároveň s rozhodující rolí mateřského jazyka (Vaňková a kol., 2005, s. 37-38).

---

³ Mezi nejznámější koncepce patří práce amerických vědců George Lakoffa a Marka Johnsona. Např.: LAKOFF, George, *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda 2006.; LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, *Metafora, kterými žijeme*. Brno: Host 2002.

⁴ Záleží mj. na fyzickém prostředí, ve kterém jednotlivé kultury existují. Souvislost pojmového systému s fyzickým prostředím viz LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, *Metafora, kterými žijeme*. Brno: Host 2002, s. 163.

2.1.1 Lublinská kognitivní škola

Z polského kognitivně-lingvistického výzkumu vyniká zejména lublinský přístup k jazykovědě, který je českému (a slovanskému) prostředí bližší.⁵ Právě v Lublinu se začal od 80. let minulého století vytvářet přístup k jazyku a jeho zkoumání, které označujeme jako **jazykový obraz světa**.⁶ V centru tohoto výzkumu stojí osobnosti jako je Jerzy Bartmiński, Anna Pajdzińska a Ryszard Tokarski. Kvůli „železné oponě“ tito badatelé neměli možnost seznámit se s americkým kognitivismem, jejich práce vznikaly nezávisle na sobě, i když jsou mezi nimi četné paralely. V americké kognitivní škole však pojem jazykový obraz světa chybí.

Základem teorie jazykového obrazu světa je poznání toho, jak vnímáme svět kolem sebe, jak mu rozumíme, jak ho interpretujeme a jaký „obraz světa“ si v mysli vytváříme. Lublinská škola klade důraz jednak na člověka jako jedince (srov. se školou americkou), ale také na jeho **spjatost s kulturou**.⁷ Principy utváření obrazu světa v jazyce jsou však totožné s americkým kognitivním přístupem: tělesnost (šířeji pojatý antropocentrismus), metafora a metaforičnost i kategorizace na základě prototypu resp. **stereotypu** (Vaňková, 2007, s. 9-10). V americké kognitivní jazykovědě je akcentován individualismus, v polském přístupu se hovoří o **kolektivní mysli**. Národní jazyk se úzce vztahuje k národní kultuře a vychází se zde z evropského (resp. slovanského) jazykového a jazykovědného kontextu. Zkoumá se také, jak se jazykový obraz světa měnil **z hlediska historického**, jak je variován v souvislosti

---

⁵ VAŇKOVÁ, Irena, Inspirace z Lublinu. In: *Čítanka kognitivní lingvistiky II*. Praha: FF UK 2007, s. 9-12.

⁶ Teorie jazykového obrazu světa úzce souvisí s etnolingvistikou, antropolingvistikou a kulturní lingvistikou. VAŇKOVÁ, Irena a kol., *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005, s. 12.

⁷ Jazyk, kultura a každodenní život jsou v tomto pojetí provázány. Jazyk se stává základem sdílené zkušenosti – kultury určitého jazykového společenství. Jazyk si každý jedinec osvojuje na základě tělesných a smyslových zkušeností a vlivem kulturního prostředí, ve kterém vyrůstá. Jeho prostřednictvím pak vytváří své pojetí světa, tzv. **naivní obraz světa**. Ten je v rozporu s tzv. **vědeckým obrazem**. VAŇKOVÁ, Irena a kol., *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005, s. 12, s. 59.

s komunikačními sférami a jaký mají na jazyk vliv dějinné a kulturní proměnné. Jazyk v tomto pojetí funguje jako kolektivní paměť, jako jakýsi **archiv kultury a zkušeností** (Vaňková, 2007, s. 10-11).

Jako specifická disciplína jazykovědy vzniká **etnolingvistika**, neboť jazyk se svojí kulturní a kulturotvornou funkcí chápe lublinské bádání jako základní. Etnolingvistika zkoumá **folklórní texty** a také **texty umělecké**. Pod vedením Jerzyho Bartmińského bylo vytvořeno základní dílo lublinské etnolingvistické školy – *Slovník stereotypů a symbolů*.

Lublinský přístup k jazyku souvisí se společenskými změnami, které přelom 20. a 21. století přinesl. Jde o nazírání na jazyk v kontextu kulturním s důrazem na zkoumání poznávacích modelů a systémů hodnot, které jsou v jazyce a kultuře obsažené (Vaňková 2007, s. 11).

2.2 Etnolingvistika

Etnolingvistika je jazykovědná disciplína, která zkoumá **vztah mezi jazykem a kulturou**. Etnolingvistika se snaží popsat jazyk jako nástroj společenské komunikace a také jako součást kultury. Jazyk v sobě zahrnuje podstatné vlastnosti kultury jako celku a také způsob konceptualizace a kategorizace věcí vžité v dané kultuře, systém hodnot a společensky zakotvených postojů ke světu. Jazyk je v tomto pojetí v podstatě nejvyšší součástí dané kultury a zaručuje její jednotu (srov. Bartmiński, 2008a). Také Anusiewicz říká, že „*hranice jazyka jsou hranicemi kultury*“ (Anusiewicz, 1994, s. 14). Bartmiński již v roce 2001 jmenoval všechny kulturní funkce jazyka – ve své stati *Język w kontekście kultury* (Bartmiński, 2001, s. 13-22). Jazyk je sdílen určitým společenstvím, které má i jednotné obecné kulturní zázemí. Jazyk je závislý na zkušenostech i znalostech jednotlivých generací; tyto zkušenosti jsou shromažďovány v jazyce a předávány potomkům v procesu socializace.

Etnolingvistika se ustavila jako vědecký obor poměrně nedávno, ovšem co se týká vzájemného vztahu jazyka a kultury, má etnolingvistika své **předchůdce**, např. W. Humboldta nebo představitele americké lingvistické školy a mnohé etnology a antropology (Benjamin Lee Whorf, Edward Sapir; Claude Lévi-Strauss); či představitele antropologické

lingvistiky (Anna Wierzbicka, Jurij D. Apresjan). Blízké sepětí jazyka a kultury zkoumá také **moskevská etnolingvistická škola**. Již v 70. letech minulého století ji založil N. I. Tolstoj. Moskevští etnolingvisté tvrdí, že hranice mezi jazykem a kulturou existuje a že existují kritéria pro rozlišení jazykových a mimojazykových významů. Lingvistická analýza jim tudíž často nedostačuje pro vyjádření obrazu světa, jehož součástí se podle nich stávají i mimojazykové prvky (srov. Tolstaja, 2008).

2.2.1 Teze etnolingvistiky a její klíčové pojmy

Etnolingvistika je velmi mladá vědecká disciplína, a proto není ještě v úplnosti zcela dokončen v ostrých hranicích její předmět zájmu, jakož i pojmosloví, limity zkoumání a podobně. Jerzy Bartmiński se v roce 2008 pokusil formulovat **teze etnolingvistiky** (srov. Bartmiński, 2008b). Etnolingvistika podle něj představuje spíše než interdisciplinární vědní obor **směr lingvistický**. Je úzce propojena s etnologií, méně s etnografií. Etnolingvistika zkoumá **všechny varianty národního jazyka** (spisovný jazyk i dialekty), a to **z pohledu historického i synchronního**. Zaměřuje se na různé varianty jazyka, jazykové styly i slovesné žánry. Zkoumá zejména současný jazyk, ale pracuje také s údaji z minulosti jazykového a kulturního dědictví. Etnolingvistika zkoumá **kulturu určitého společenství**, kterou se snaží rekonstruovat, a studuje **mentalitu nositelů této kultury a způsob konceptualizace světa**, jak je uchována v jazyce. Materiálově pracuje etnolingvistika **s jazykovými daty**, ale také **mimojazykovými údaji** (zejména jsou to pověry, mýty, rituály, systémy hodnot, umělecká díla jako film nebo literatura a ústní lidová slovesnost).

Etnolingvistika pracuje zejména s pojmem **stereotyp** a **jazykový obraz světa**. Právě tyto pojmy umožňují celistvý popis jazyka. Svět podle etnolingvistiky vnímáme prizmatem jazyka. Kromě kategoriálních příznaků významů se bere také stále více do úvahy **sféra konotací**. Etnolingvistika pracuje s tzv. **kognitivní definicí** (Bartmiński, 2008b). Kognitivní definice slouží k rekonstrukci a popisu toho, co je společensky ukotveno ve formě stereotypů.

2.2.2 Polský etnolingvistický slovník

V roce 1980 vyšel zkušební svazek etnolingvistického *Slovníku lidových stereotypů a symbolů*. Lublinští jazykovědci spolu s folkloristy na něm pracují dodnes. Doposud vyšel první díl ve dvou svazcích s podtitulem *Kosmos* (1996, 1999). Jde o obraz světa a člověka v polské lidové kultuře na základě textů i etnografické dokumentace. Slovník zohledňuje historii i současnost – zápisy z 19. a 20. století i současný terénní výzkum (srov. Bartmiński, 2008a).

Definice v etnolingvistickém slovníku jsou obsáhlé, neboť se nezaměřují pouze na základní a „nezbytné“ složky významu. Jde o **definice kognitivní**, které umožňují rekonstrukci způsobu chápání světa v určitém jazykovém společenství. Definice mají odpovídat po obsahové i strukturní stránce vědomí a znalostem průměrného uživatele určitého jazyka. Definice jsou vyprávěním o světě, které se opírá o lidové citace z příslušných pramenů – texty, terénní výzkum (srov. Bartmiński, 2008b).

2.3 Jazykový obraz světa

Pojem **jazykový obraz světa** je základním pojmem polské kognitivní lingvistiky. Je to „*interpretace světa obsažená v určitém jazyce – v jeho gramatických kategoriích, ve významové struktuře slovní zásoby, ve frazeologii.*“ (Vaňková, 2002, s. 627). Jazykový obraz světa tedy představuje interpretaci skutečnosti obsaženou v jazyce (ne přesný odraz reality). Jazykem pojmenováváme skutečnosti kolem sebe; ukotvením skutečnosti v jazyce a pojmenováváním interpretujeme svět. Jazyk se podílí na tom, jak se svět odráží v naší mysli (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 246). Každý jazyk přísluší určitému společenství a kultuře, a odráží okolní realitu odlišným způsobem. Odlišnosti a podobnosti mezi jednotlivými jazykovými obrazy světa zkoumá právě polská kognitivní lingvistika.

Jazykový obraz světa není jen pojem, ale také svébytný přístup k jazyku. **Definice jazykového obrazu světa** existuje více a záleží na tom, jaký jeho aspekt chceme vyzdvihnout. Některé definice zdůrazňují jazykový obraz světa jako **interpretaci skutečnosti** (Grzegorzyczkowa, Bartmiński). Jazykový obraz světa má mnoho vrstev a těžko ho lze popsat, protože v něm společně koexistují vrstvy, které odpovídají různým etapám lidského

poznávání světa. Jazykový obraz světa vždy zaostává za lidským poznáním. Proměňuje se, ale pomaleji než proměnlivá skutečnost (Maćkiewicz, 1999, s. 196).

Maćkiewicz připomíná, že vedle interpretace skutečnosti, ve které se člověk nachází, jazykový obraz světa také upravuje chování vůči této skutečnosti (Maćkiewicz, 1999, s. 52). Jazykový obraz světa je podle ní **součástí obrazu světa – modelu skutečnosti**, ve kterém jsou obsaženy celospolečenské zkušenosti, což se projevuje v symbolice, zvycích, obřadech, společenském uspořádání atd. Jazykový obraz světa je ta část obrazu světa, který se projevuje v jazyce. Je to přenesení zakoušené skutečnosti do jazyka (Maćkiewicz, 1999, s. 193-196).

V duchu polské lingvistiky se píše o jazykovém obrazu světa i ve sborníku *Co na srdci, to na jazyku* (Vaňková a kol., 2005). Vedle **heterogenosti** a **dynamičnosti** (mnohvrstevnatost a proměnlivost) je jazykovému obrazu světa připisována i **výběrovost**, totiž obracíme pozornost pouze k některým aspektům skutečnosti; **axiologičnost** – jazykový obraz světa je ovlivněn hodnocením, zaujatostí a zájmem člověka; **integrálnost** a **kontextuálnost** (splývání jazykového a nejazykového), jazykových definic s reflexí vědeckou a s praktickým a pragmatickým postojem ke skutečnosti; konečně (ne)poslední vlastností je **transcendentnost** neboli schopnost jazyka reflektovat sama sebe prostřednictvím metajazyka (Vaňková a kol., 2005, s. 52-56.).

Jazykový obraz světa je **složitá mnohvrstevná struktura**, která **podléhá času a vyvíjí se** (Vaňková a kol., 2005, s. 52-53.). To je ovlivněno mnoha faktory. Například proměnou stereotypů v dané společnosti, lidským přehodnocováním okolní reality, vědeckým poznáním nebo kontakty s ostatními jazyky. Mnohé zůstává však neměnné (jádro jazyka tvoří nejstarší slovní zásoba, viz slova všeslovanská a slova indoevropského původu).

2.3.1 Antropocentrismus a axiologičnost jazykového obrazu světa

Jazykový obraz světa je **antropocentrický**. Vztahuje se totiž k přirozenému světu, je určen lidskou perspektivou – v jeho centru stojí člověk se svojí tělesností a hodnocením (Vaňková a kol., 2005, s. 61). Realitu vnímáme na základě toho, jaký význam pro nás má. Vše je vnímáno vždy vzhledem k člověku, a člověk je tělesný a prostorově ukotvený (srov. Lakoff – Johnson, 2002, s. 26-34, s. 74-78). Můžeme hovořit také širěji o etnocentrismu či

geocentrismu – středem našeho vnímání a světa může být i etnikum nebo Země; ovšem člověk vytváří svůj jazykový obraz světa vždy z vlastního hlediska.⁸ Je to lidský svět (spjat s tělesností). Lakoff a Johnson hovoří o tzv. **orientačních metaforách**⁹ – něco je daleko nebo blízko, nahoře nebo dole, vpředu nebo vzadu (vzhledem k člověku). Za nejdůležitější opozici Lakoff a Johnson považují dvojici „**nahoře – dole**“, která vyplývá z naší vertikální orientace – jako lidé chodíme vzpřímeně „po dvou“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 74). Z tohoto vychází i tzv. **konceptuální schémata**, která tvoří základ našeho pojmosloví. Tak chápeme i pojmy abstraktní a těžko pojmově uchopitelné (skrže naše tělesné chápání prostřednictvím konceptuálních schémat). Mezi základní představová schémata patří např. „nádoba“, „cesta“, „spojení“, „centrum a periferie“, „část a celek“, „cyklus“ apod. (Vaňková a kol., 2005, s. 105-106). Roli tělesnosti dokumentuje také frazeologie, její velká část se vztahuje právě k lidskému tělu (Vaňková, 2007, s. 65).

Jazykový obraz světa prostupuje **hodnocení (axiologičnost)**, které také vytváří člověk (Vaňková a kol., 2005, s. 54.). Jazykový obraz světa je vždy subjektivní a „předpojatý“. Člověk vnímá okolní jevy buď jako příznivé, dobré, známé a jisté, nebo jako nepříznivé, ohrožující, neznámé, nejisté. Nejvyšší hodnotou je vše lidské. S tím souvisí také **opozice vlastní – cizí**. Vše, co je člověku vlastní, je vnímáno pozitivně, cizí a neznámé má naopak příznak nežádoucího (Pajdzińska, 2007, s. 27-44; Vaňková, 2007, s. 59.).

Člověk si také okolní realitu „polidšťuje“ – hovoříme o **antropomorfismu**. Mluvíme například o neživých věcech, přírodních procesech, abstraktních jevech a podobně jako o lidech, přisuzujeme jim lidské vlastnosti a schopnosti („měsíček se dívá“ atd.).

Vedle antropocentrismu je český jazykový obraz světa ovlivněn také například křesťanskou a předkřesťanskou tradicí i polohou Česka ve střední Evropě, z těchto faktorů pak vyplývají další entity jako přírodní podmínky, historie a kultura. Naše nazírání na skutečnost má **středoevropskou perspektivu** (Vaňková a kol., 2005, s. 59-66).

---

⁸ Nadřazenost evropské civilizace je patrná ve výrazech jako např. *vandal, hotentot, barbar, pračlověk, kanibal*. Pokud jsou užity sekundárně, mají negativní hodnocení. PAJZDIŇSKA, Anna, Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní – cizí“. In: *Čítanka z textů kognitivní lingvistiky II*. Praha: FF UK 2007, s. 30-33.

⁹ Lakoff a Johnson rozlišují metafory orientační, strukturální a ontologické. Viz LAKOFF, George, Johnson, Mark, *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host 2002, s. 16.

2.3.2 Přirozený jazyk

Přirozený jazyk zaujímá výjimečné postavení, stojí v centru jazykového obrazu světa. Tento jazyk používáme v každodenních životních situacích, osvojujeme si jej v dětství jako první. Je to nejjednodušší a každému člověku nejbližší jazyk (Vaňková a kol., 2005, s. 56). Využívá ho největší počet lidí. Má v sobě základní struktury myšlení a percepce světa spojené se základními potřebami člověka. Je s ním spojena vyjadřovací **konkrétnost, antropocentrismus, subjektivita, subjektivní generalizace a typizace, přítomnost hodnocení** (Vaňková a kol., 2005, s. 57). Základem je každodenní svět a s ním spojená běžná komunikace. Existují souvislosti s pojmem **přirozený svět** – Patočka, fenomenologie a hermeneutika (srov. Vaňková, 2007).

Z přirozeného jazyka vychází **přirozený styl**. Vytváří obraz světa „prostého člověka“, odpovídá „**selskému rozumu**“ neboli „zdravému úsudku“ (Anusiwicz, 1994, s. 24), a to co se týká slovní zásoby, frazeologie a přísloví, tak i v gramatických kategoriích a v syntaxi. „*Je to obraz uložený v jazyce a dostupný skrze jazyk*“ (Bartmiński, 2001, s. 119).

Vedle přirozeného jazyka stojí **jazyk vědy**, který kategorizuje na základě jiného výběru a zohledňuje pouze určité specifické rysy skutečnosti (u měsíce je to např. jeho pohyb okolo Země, jeho fyzikální vlastnosti, astronomická a zeměpisná terminologie atd.). Bartmiński vyděluje ještě **umělecké ztvárnění světa** (Bartmiński, 2001, s. 117).

2.4 Pojetí a vymezení významu

Kategorizace je důležitou součástí **konceptualizace světa**. Nevnímáme ho totiž jako chaotický, ale díky mentálním pochodům, které jsou součástí kategorizace, vnímáme svět jako smysluplný, uspořádaný a přehledný. Jevy sdružujeme do skupin, a to přirozených, nikoli logických (Bartmiński, 2001, s. 128). Tato strukturace světa do přirozených skupin je vázána na náš mateřský jazyk (Vaňková a kol., 2005, s. 67).

S pojmem kategorizace souvisí pojem **význam**. V první řadě je to **lexikální význam**, který vypovídá mnohé o tom, jak danou věc nebo jev vnímáme a jakou zkušenost s ním máme. Význam v kognitivní lingvistice je chápán poněkud odlišněji.

Význam slova v strukturním pojetí je konečný, přesně definovaný a uzavřený. **Slovníková definice** je uzavřená. Jev je na základě uvedených vlastností přesně identifikovatelný. Tento lexikální význam je tvořen konečným souborem sémů, které daný jev odlišují od ostatních. Slovníková definice obsahuje generický sém (nadřazený pojem) a sémy specifikační. Daný jev je totiž zařazen do určité nadřazené kategorie a poté je specifikován pomocí rysů, které ho odlišují od ostatních členů třídy. Ve slovníkové definici mohou být uvedeny ještě sémy kontextové, pragmatické, valenční nebo jiné (Filipec – Čermák, 1985, s. 66).

Význam v kognitivní lingvistice je chápán oproti tomu jinak. A to jako výsledek lidské zkušenosti. Hovoří o tom, jak daný jev vnímáme, prožíváme, hodnotíme nebo které jeho vlastnosti jsou pro nás důležité. Důležité je zde právě hodnocení a akcentace vlastností, které pro nás mají význam. Člověk má schopnost všimnout si v okolí jen některých podnětů, a ostatní smyslové informace, které jsou v dané chvíli k dispozici, ignoruje (Janda, 2004, s. 17.). Důležité jsou **konotace**: „*rysy postojové, citově hodnotící, expresivní, estetické, intenzifikační, evokační aj., odráží vztah jazyka k mimojazykové realitě.*“ (srov. Encyklopedický slovník češtiny, 2002)

Význam slova je chápán prostřednictvím **prototypu/stereotypu**. Teorii prototypu propracovala Eleanor Roschová. Lidé (podle ní) zařazují věci a jevy do kategorií podle toho, do jaké míry se blíží jejímu ideálnímu – „prototypickému“ představiteli. Ten stojí **v centru** této kategorie; na její **periferii** pak stojí jevy, které mají méně podstatných vlastností pro danou kategorii a jsou méně podobné „prototypu“ (Lakoff – Johnson, 2002, s. 88). Stereotyp má spíše sociologicko-kulturní kontext, prototyp spíše kognitivně-psychologický (Vaňková, 2005, s. 80). Sémantická definice v kognitivní lingvistice je pak popisem charakteristických – prototypových vlastností předmětu (Vaňková a kol., 2005, s. 81). Nesmíme opomenout

subjektivní hodnocení, které souvisí s tělesností a smyslovostí, důležitou složkou kognitivní definice jsou konotace (u sdílených hraje velkou roli, z jakého prostředí vnímatel pochází).¹⁰

Lakoff a Johnson navrhuji tzv. **experientialismus** neboli zkušenostní realismus. Významy slov totiž nejsou ani ryze objektivní ani ryze subjektivní; nejsou na člověku nezávislé, ale nepodléhají ani zcela individuální fantazii. Svět vnímáme skrze prožitek, jeho součástí je kontext kulturního prostředí a jeho hodnoty (Lakoff – Johnson, 2002, s. 202). Důležitá je také s tím související **komunikační zakotvenost** daného pojmu; obsah významu nelze charakterizovat jako slovníkové znalosti, ale znalosti diskurzivní – částečně se vztahují i k okolnostem jeho užívání.

Kognitivní přístup nahlíží význam jako **komplexní**, kognitivní definice je **otevřená**. Zohledňuje totiž **významové konotace**, tj. to, co je sdílené jazykovým společenstvím a je součástí jazyka. Ke kognitivní definici dospějeme na základě naší zkušenosti s předmětem, je celistvým komplexem a koresponduje s jazykovým obrazem daného předmětu. Konotace dělíme na **systémové**, tj. konotace široce sdílené a konvencionalizované; **konotace textové** jsou také sdílené mezi členy společenství, ale nejsou plně konvencionalizované a systematizované v jazyce. Doložitelné jsou především analýzou uměleckých textů.

2.5 Stereotyp

V kognitivní lingvistice bývá **stereotyp** chápán jako **synonymní** k pojmu **prototyp**. Jde o reprezentativní exemplář určité kategorie, který je typický; tzv. nejlepší příklad. Stereotyp a prototyp se však užívají v poněkud jiných souvislostech. Zatímco například o prototypech se mluví obvykle v souvislosti s věcmi, stereotypy se spojují s lidmi. (Grzegorzczkova; Vaňková a kol., 2005, s. 83-84).

---

¹⁰ Jde zejména o oblast etymologie, motivace pojmenování, oblast derivátů a přenesených významů, frazeologie, i všeobecně známé věci v určité kultuře – filmové „hlášky“, známé folklorní texty, citáty z literatury, anekdoty, reklamy apod. VAŇKOVÁ, Irena, *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Karolinum 2007, s. 62-63.

Oproti tomu J. Bartmiński neomezuje použití pojmu stereotyp pouze na lidské bytosti. Ve *Slovníku lidových stereotypů a symbolů* podává v úvodní stati tuto definici: „*zobrazení předmětu, zformované v jistém společném zkušenostním rámci a vymežující, čím předmět je, jak vypadá, jak působí, jak s ním člověk nakládá; toto vymezení je ustálené v jazyce a patří do společného vědomí o světě*“ (Bartmiński, 1996, s. 9). Výraznou vlastností stereotypů je tzv. **subjektivní generalizace**, která spočívá v tom, že připisuje výraznou vlastnost všem objektům téhož druhu (např. všechny blondýny jsou hloupé, všichni Skoti jsou skrblicí, všichni Dánové hodně pijí alkohol). Stereotypy jsou obecně srozumitelné, jsou sdílené určitým společenstvím a jsou v jazyce ustálené. Stereotypy ovšem mohou zjednodušovat, tvořit subjektivní představy náboženské nebo ideologické, a tak překážet v dorozumívání mezi lidmi a národy, nebo jejich skupinami.

2.6 Symbol

V **běžném jazykovém úzu symbol** znamená opticky fixovatelný znak, u něhož vztah formy a významu není libovolný (např. váha jako symbol spravedlnosti, srdce jako symbol lásky). Původně konkrétní význam takto chápaného symbolu může ustoupit zcela do pozadí a symbol tak získá význam všeobecný (kříž jako symbol křesťanství). Jinak pracuje se symbolem **sémiotika**, nauka o znaku, která vyznačuje libovolnost, konvenčnost vztahu mezi formou a významem. Jde o **arbitrární vztah označujícího a označovaného**. Symbol je tedy konvenční a je nezávislý na situaci. **Ikon** je specifický druh znaku, který se vyznačuje podobností označujícího a označovaného, jež tak nejsou plně arbitrární (socha kočky a živá kočka). Takovým znakem může být obraz, socha, fotografie, znak nebo piktogram. (Encyklopedický slovník češtiny, 2002, s. 176). **Index** je také specifický druh znaku, který má přímou souvislost s označovaným předmětem, například zvýšená teplota jako příznak choroby. (Tamtéž, s. 178).

Dá se říci, že **kognitivní lingvistika** pojímá symbol v tradičním, běžném slova smyslu, že totiž symbol znamená: „*takový pojem/zobrazení předmětu, které je pojednáno jako zástupce jiného pojmu v rámci většího souboru znaků.*“ (Bartmiński a kol., 1996, s. 9.). Jako příklad uvádí Bartmiński slunce, které v lidové kultuře vyjadřuje tvář nebo oko Boha,

který se zvysoka dívá na svět a znamená samotný život, dobro, dokonalost, a podobně. Jeho zástupci jsou věci podobné, které více méně přejímají jeho znaky i funkce (vejce, had, dub, holub/holubice, slunéčko).

Řeč symbolů se uplatňuje v každodenním životě v mnoha oblastech lidské činnosti. Jsou to útvary starobylé a do jisté míry tajemné. „*Symbols mluví samy za sebe a sdělují významy, jež slova nemohou pojmout. A pokud k nám nepromlouvají, zřejmě ještě nepřišel náš čas.*“ (Campbell, 1998, s. 119). V podstatě každou historickou skutečnost lze pochopit na základě analýzy symbolů. Cassirer rozeznává **tři základní symbolické formy: jazyk, mýtus a vědu** (Cassirer, 1977, s. 290). Naše vnímání světa vzájemně spoluvytváří jazyk a znakový systém. V případě, že nemůžeme od sebe odlišit ostře znak a věc, zprostředkuje nám chápání světa právě pojem symbolu. Symboly jsou kulturními artefakty, v kognitivismu jsou však chápány jako mechanická součást naší mysli, jejichž počátky sahají ještě dále než ke vzniku člověka. Ten, kdo symboly vnímá a provádí výběr mezi symbolickými formami, je však opět pouze člověk – i symbolika je antropocentrická. Obecné pravidlo neexistuje. Symbol je výsledkem určitého cyklu – posunu od samostatného konkrétního lexikálního významu k významu obecnému. Význam původní se pak může zcela ztratit.

Pokud se podíváme na symbol z pohledu **psychologie**, zjistíme, že např. C. G. Jung tvrdí, že v určitých pro život zásadních situacích (puberta, nemoc, krize, stárnutí apod.) se určité symboly opakují. Jde např. o symbol draka, démonů, moudrých starců, pokladu, jeskyně nebo stromů a zahrad (Čálek, 1992, s. 254).

Také v mytologiích se určité symboly a motivy opakují. Ne vždy musí mít totožný symbolický obsah. Symboly jsou charakterizovány otevřeností a univerzalitou. Stejný symbol může v různém kontextu nebo v jiné kultuře znamenat dobro nebo zlo, lásku i nenávisť apod. Symboly, které lidstvo zná a využívá od počátku své existence, pak nazýváme archetypy. **Archetyp** je „*pravzorem idejí nebo věcí, může být symbolickým modelem, soustavou myšlenek a představ, které se během historie neustále vrací nebo jsou trvale přítomny*“ (www.wikipedia.org).

Symboly se proměňují společně s vývojem lidstva a jeho kultury, jsou proměnlivé a často víceznačné a mnohovýznamové. Symboly zviditelňují věci skryté, jinak neviditelné a neuchopitelné. Při převádění symbolu do jazyka pojmů zůstane vždy něco nepřeveditelného;

pojmy nedokážou interpretovat zcela vše, co se v symbolu skrývá. Proto jsou symboly nepostradatelné. Skrývá se v nich zkušenost lidstva a jsou nositeli jednotlivých kultur.

3. MĚSÍC V MYTOLOGII

Měsíc byl a je pro obyvatele Země vedle slunce nejvýznamnější nebeské těleso a jako takový se objevuje v mytologiích takřka všech přírodních národů a kultur od starověku až do současnosti. V zobrazování – nebo lépe personifikaci měsíce najdeme všude mnoho společných rysů. Předně se vtěluje zejména do božstev ženského pohlaví. Bohyně měsíce jsou zobrazovány jako krásné ženy, mladé dívky nebo paní, které jsou v příbuzenském vztahu s bohy slunce, Země, hvězdami nebo bohy ranních červánků. Luna je symbolem ženství a ženského principu, je spojována s plodností, s mateřským pudem, a v souvislosti s tím a vzhledem k tomu, že se na obloze objevuje v noci, také s podvědomím a tajnými silami. Přestože je zobrazována téměř výhradně jako mladá žena neobyčejné krásy, symbolizuje trojakost života ženy (trojbohyni): mladou dívku, ženu – matku a starou ženu.¹¹ Jde o archetypální matriarchální podstatu starého světa a jedno z nejstarších uctívaných božstev vůbec.

Vylíčení mytologie měsíce u jednotlivých národů je důležité kvůli symbolice měsíce (jeho pojetí jako symbolu). Řada mýtických příběhů a prvků se promítá později do ústní lidové slovesnosti, do kultury a do jazyka.

---

¹¹ Tzv. trojbohyně, která zobrazuje trojjednost a trojí podobu ženy, splývá v různých mytologiích někdy také s bohyní Země.

3.1 Starověké kultury Předního východu

Přední východ neboli Orient zaujímá oblast zhruba dnešního Blízkého východu, od Středozemního moře k Íránské vysočině, a od Kavkazu k Arabské poušti a Perskému zálivu. Někdy je počítán mezi tyto orientální kultury také Egypt. První zprávy v sumerském klínovém písmu se zachovaly z doby asi 2600 let př. n. l. Konec starého Orientu můžeme vymezit rokem 323 př. n. l., kdy umírá Alexandr Veliký (Cotterell a kol., 2007, s. 12). Patří sem sumerská mytologie, mytologie babylónská, chetitská a perská mytologie, a mytologie řady dalších menších národů (srov. Prosecký a kol., 2003).

Měsíc byl v **Mezopotámii** nazvaný Sumery *Suen* nebo *Nanna*, akkadsky¹² pak také *Sín*. Je zvláštní, že synem *Suena* – měsíce byl *Utu* – slunce. Dvanáct nejvyšších sumerských bohů mělo přiřazeno své číslo. *Suen/Sín* měl číslo 30, sluneční bůh *Utu/Šamaš* 20. Zřejmě měl bůh měsíce vyšší postavení než bůh slunce.¹³ Měsíc byl symbolizován ležícím půlměsícem, často obkrouženým do tvaru celé kružnice. Centrem kultu měsíce bylo město Ur na jihu Mezopotámie a Harran na severu (srov. Prosecký a kol., 2003).

Nejvyšším bohem v **Babylónii** se stal za vlády Nabukadnesara I. (1125-1104 př. n. l.) akkadský bůh Marduk. V mýtu *Enúma eliš* z roku 700 př. n. l.¹⁴ svěřil Marduk noc měsíčnímu bohu, který stanovil jednotlivé dny, týdny a měsíce. Vznikl **kalendář** na základě měsíčního cyklu. Sumerský kalendář byl založen na dvou principech. Luna odměřovala měsíce, od prvního srpku po novoluní. Lunární měsíc trval 30 dnů. Lunární rok měl 360 měsíčních dnů, a proto existoval přestupný měsíc, neboť druhým měřicím principem bylo slunce. Když se

---

¹² Koncem druhého tisíciletí před naším letopočtem se v sumerské říši usadil semitský kmen Amorejců. Vznikla Babylónská říše, která stavěla na sumerském základě. Babylónané převzali také sumerskou mytologii, jen bohům dali jiná jména ve svém jazyce. COTTERELL, Arthur a kol., *Mytologie. Bohové – hrdinové – mýty*. Praha: Slovart 2007, s. 13-25.

¹³ Kruh nejvyšších bohů, jichž bylo 12, mělo přiřazeno po čísle od 10 do 60, přičemž čísla dělitelná deseti měli mužští bohové, čísla o pět menší ženské bohyně. Sumerská číselná soustava byla šedesátková – nejvyšším číslem bylo číslo 60. www.myty.info.

¹⁴ *Enúma eliš* je babylónská báseň/epos o stvoření světa a Babylónu. Dochovaly se z ní různé verze od dvanáctého po sedmé století př. n. l. COTTERELL, Arthur a kol., *Mytologie. Bohové – hrdinové – mýty*. Praha: Slovart 2007, s. 18.

slunce s měsícem více rozcházely, byl přidán lunární měsíc. Lidé si již všimli měsíčních čtvrtí, oddělovali od sebe lunární týdny. Sumerové označovali novoluní jako skupinu znaků: dům + den + začít. První čtvrt' se zapisovala jako dům + 7. den; plný měsíc jako dům + 15. den. Babylóňané tento kalendář převzali a později upravili tak, že se střídaly měsíce s 29 a 30 dny. Lunární měsíc počítali od novoluní. Rozdělovali a kombinovali již lunární a sluneční kalendář.¹⁵

Staří Peršané a Indové uctívali bohyni měsíce – *Anáhíd (Anáhitá)*. Byla zároveň bohyní vod a řek. Byla to vzhledem krásná a silná dívka, která řídila čtyřspřeží (vítr, déšť, mraky a mrznoucí déšť/sníh). Měla na starosti také plodnost a věčné mládí. Byla spojena s moudrostí. Jméno Anáhíd v překladu znamená mocná a čistá, je podle ní nazván region Kandahár, kde je mnoho vodstva. Stala se patronkou zoroastrismu (www.iranicaonline.org). **Arabský kalendář** je tradičně opět lunární, má 12 měsíců po 29 a půl dnech, celkem 354 dny. Prakticky se střídají měsíce o 29 a 30 dnech tak, že liché měsíce mají 30 dnů, sudé 29 dnů. Arabové kvůli časové nesrovnalosti, která tak vzniká, vkládají během 30 let do kalendáře 11 dnů. Jedenáct let je přestupných, o 355 dnech (Bláhová, 2001, s. 386).¹⁶

3.1.1 Egypt

Egyptský bůh měsíce se jmenoval *Thovt*. Říkalo se mu také Stříbrné slunce. Byl přísný i milosrdný a byl ochráncem práva. Zároveň byl zobrazován jako tvůrce kalendáře. Thovt byl ztělesněním moudrosti a vědění, byl bohem magie a mysticismu; stal se patronem písařů, protože byl písařem bohů (zapisoval při posledním soudu) a vymyslel písmo. Zobrazuje se jako bůh s hlavou ptáka ibise a v rukou drží hůl nebo písařskou paletu. Někdy

---

¹⁵ Srov. KLÍMA, Vladimír, *Kalendář mění tvář – vnímání času v proměnách staletí*. Olomouc: Votobia 1998.; www.myty.info.

¹⁶ V Íránu se dnes používá oficiálně kalendář sluneční hidžry (počítá se od roku 622, odchodu Muhammada z Meky do Medíny), církve však dodnes používá kalendář lunární hidžry, podle něhož se řídí svátky. Různé skupiny obyvatelstva se řídí také tradičními kalendáři. BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Praha: Libri 2001, s. 388.

bývá vyobrazen s hlavou posvátného paviána. V souvislosti s jeho spojením s magií se Egypťané báli jen vyslovit jeho jméno (www.egyptologie.cz).

Kromě Thovta byl v Egyptě bohem slunce a světla **Hor**. Slunce a měsíc byly považovány za jeho oči. V bitvě se Sutechem (Sethem), bohem chaosu, bojoval o trůn Egypta, ztratil jedno oko, a to se stalo symbolem ochrany celého Egypta – tzv. *Horovo oko* neboli *Vedžat*.¹⁷ V jiném podání ztratil Thovt obě oči a bohyně Hathor mu je zachránila, když je omyla v gazelím mléce (Cotterell, 2007, s. 49). Staroegyptským bohem měsíce až z období střední říše je také **Jah**. Byl ztotožňován s Thovtem a Horem. Zobrazován byl v lidské podobě s bederní rouškou kolem pasu a s měsíčním diskem na hlavě, nebo v podobě sokola či ibise (www.egyptologie.cz).

3.2 Mytologie asijských národů

V Asii existují rozmanité geografické podmínky, které přispívají k tomu, že zde vznikají společenství s různými kulturními systémy. Vedle buddhismu a šintoismu se zde prolínají další náboženství, jako jsou například zen buddhismus, různé směry filozofií a nauk (konfucianismus). Mýty Asie jsou velmi rozmanité, jsou Evropanovi v lecčems nepochopitelné a nejsou jednotně ustálené (každý mýtus má mnoho podob).

V Číně byla **bohyně měsíce** od pradávna **Chang'e** [Čchang E]. Podle čínské mytologie byla Chang'e manželkou nebeského střelce a boha lovu Hou Yiho [Chou I]. Ten byl na zemi seslán Vládce Východních nebes Yunem, aby zahnal deset sluncí, která vycházela a zapadala současně, takže vedrem trápila lidstvo. Nebeský střelec devět sluncí sestřelil. Nebeský vládce Yun ocenil střelce za jeho zásluhy, ale střelec neměl devět sluncí zlikvidovat, pouze zastrážit (šlo o syny nebeského vládce). Za trest manželům nedovolil vrátit se mezi bohy, takže odešli na zem. Žili dlouho a střelec se věnoval lovu různých monster,

---

¹⁷ Horovo oko je považováno v Egyptě za ochranný amulet a lidé ho nosili kolem krku nebo jako náramek. Náramek s Horovým okem zdobil také mumii faraóna Tutanchamóna. Je to symbol kosmického řádu, spravedlnosti, boží moci a ochrany. COTTERELL, Arthur a kol., *Mytologie. Bohové – hrdinové – mýty*. Praha: Slovart 2007, s. 49.

kteřé škodily lidem. Jeho ženě, bohyni se však po starém životě stýskalo. Poslala proto jednu svého muže do pohoří Kunlun [Chunlun] k bohyni Matce Západu. Měl přinést lék, po kterém se měli stát nesmrtelnými. Manželé se rozhodli, že kouzelný lék společně sní ve vhodný den. Chang'e se na muže zlobila kvůli jeho nevěře s bohyní řeky Luo, a tak se rozhodla obě dávky léku sníst sama. Začala se vznášet k nebesům. Uvědomila si ale, že se stala ženou, která utekla svému muži, a že se jí bohové vysmějí. Proto se rozhodla žít na měsíci. Na měsíci s ní bydlí jen bílý zajíc¹⁸, ještěrka, roste tam velký skořicovník a stojí zde prázdný nefritový palác (srov. ČOU Mej-žu – ČU Wej-chua, 1993).¹⁹

V japonské mytologii se opět setkáváme s měsíčním božstvem, ovšem Japonsko jako „země vycházejícího slunce“ je zaměřena spíše na sluneční mytologii. Izanagi (Ten, jenž zve) a Izanami (Ta, jež zve) jsou stvořiteli japonských ostrovů. Měli spolu potomstvo, ale Izanami odešla do říše mrtvých. Izanagi se jí vydal hledat, ale Izanami už se mu přivést zpět nepodařilo. Vrátil se na zem a z jeho pravého oka se zrodila bohyně světla a měsíce (*Marisha-deset, Tsuki-yumi*). Jde o japonské šintoistické božstvo a výraz pro „měsíc“ a „číst, počítat“. Jiný výklad říká, že se narodila z bílého zrcadla vyrobeného z mědi. Žila na nebesích se svou sestrou, sluneční bohyní. Jednou zabila bohyni jídla, tím svou sestru popudila, takže se slunce odmítalo na měsíc podívat, to je důvod, proč den a noc nejsou nikdy spolu (Roberts, 2010, s. 130-132). Velmi pěkné je japonské přísloví: „*Ted' když mám dům spálený na popel, vidím lépe na měsíc.*“

3.3 Starověké Řecko a Řím

---

¹⁸ Zajíc se v souvislosti s měsíční symbolikou vyskytuje často. Symbolizuje také život. Zajíc podle některých pramenů sedí na měsíci a připravuje elixír života. Zajíc se spojuje s plodností a láskou. V Řecku byl např. obětním zvířetem bohyně Afrodité a jeho maso bylo afrodisiakum. Zajíc také přináší už z doby předkřesťanské velikonoční vajíčka. Srov. KRAMER, S. N., *Mytologie starověku*. Praha: Orbis 1977.

¹⁹ V jiném podání s bohyní měsíce žije zajíc, ale také želva, jež „*tancuje v drogovém opojení*“. Regenerace a přibývání měsíce je symbolizováno stahováním kůže u želvy. COTTERELL, Arthur a kol., *Mytologie. Bohové – hrdinové – mýty*. Praha: Slovart 2007, s. 188.

U Řeků a Římanů již započíná plynulá **linie ženského zobrazování měsíce**. Měsíc byl ženského rodu, byl personifikován ženskými bohyněmi. V Řecku byla bohyně měsíce **Seléné**, v Římě **Luna**. Měsíc už zde měl typické ženské vlastnosti – byl mírný, pokorný a ústupný. Objevoval se zde již pasivní princip měsíce, neboť Seléné světlo údajně nevyzařovala, ale přijímala. Často se objevovala ve dvojici s bohem slunce Héliem, což byl její bratr. Spojení slunce s měsícem bylo velmi příznivým znamením, neboť symbolizovalo plodnost. Také například bohyně lovu a plodnosti **Artemis** měla ve své koruně vetknutý měsíc (Fink, 1996, s. 168).

Seléné se také říkalo **Fébé** nebo **Méné** podle fáze měsíce. Její sestrou byla Éós, bohyně ranních červánků. Seléné bývá zobrazována jako krásná paní, před jejímž vzhledem bledly i hvězdy.

Říkalo se, že bohyně Seléné vozila měsíc po obloze. Každou noc následovala svého bratra Héliu, aby zachytila jeho ohnivé paprsky a odrazila světlo zpět na zem. Její vůz jel pomalu, protože byl tažen pouze koňským dvojspřežím, ale také jen mezky nebo kravami. Jednou v noci na své cestě po obloze pohlédla na zem, spatřila pastevce Endymióna, který spal v horách, a zamilovala se do něj. Každou noc ho pozorovala a milovala ho stále víc. Jednoho večera opustila měsíc v kočáru mezi sluncem a zemí, sestoupila dolů a ulehla vedle Endymióna. Pobyla u něj tři noci. Měsíc byl neschopný zachytit sám sluneční paprsky a zůstal tmavý. Lidé se tmavého měsíce báli a nejvyššího boha Dia tma rozzlobila. Potrestal Seléné tím, že Endymióna uvrhl do věčného spánku. Seléné se vrátila k měsíci a dál ho vozila po noční obloze, ale Endymióna stále milovala. Ukryla ho v jeskyni. Nyní v každém lunárním měsíci opustila svůj měsíc na tři noci, aby navštívila spícího milence. Endymión ve spánku sní, že objímá měsíc. Z tohoto svazku vzešlo mnoho dcer, podle mýtu padesát, aby hlídaly noc. Dívky jsou smrtelné jako jejich otec a mocné a krásné jako jejich matka. Jiná verze říká, že Seléné se pastýře pokusila probudit, ale nikdy se jí to nepodařilo. Proto je její světlo tak smutné. Seléné je zobrazována se srpkem měsíce (Fink, 1996, s. 168).

Měsíc byl oproti slunci spíše na hranici mezi nebem a zemí. Slunce představovalo duchovní (nedosažitelný) princip a luna spíše pozemskost. Člověk velmi brzy přišel na to, že fáze měsíce souvisí s fázemi lidského života a že souvisí s mořským přílivem a odlivem. Věřilo se, že než se duše zemřelého odebere do říše věčného světla, nejprve pobývá ve světle

měsíce. Znamení měsíce nosili lidé jako šperk, který znamenal symbol nesmrtelnosti (*lunulae*). Děti, které se narodily ve fázi novoluní, byly podle lidové víry dětmi štěstěny (Royt – Šedinová 1998, s. 11).

Jinou měsíční bohyní v Řecku byla **Hekaté**, patronka porodů, cest, křižovatek, mládeže a později vládkyně tajemných sil měsíce, noci a podsvětí. Hekaté byla zároveň čarodějnice. Místem jejího působení byly cesty, kde se proháněla v noci za doprovodu černých psů. Stala se též ochránkyní žen a byla ztotožňovaná s Artemis, protože podobně jako ona pomáhala při porodu. Hekaté byla zobrazována ve třech podobách, které během dne střídala – ráno panna, v poledne žena, večer stařena. Někdy bývá ztotožněna s **Persefonou**, vládkyní mrtvých. Jejím zvířetem byl had a mezi atributy patří také pochodeň (Fink, 1996, s. 73-74).²⁰

Římská **Luna** byla v podstatě totožná se Seléné, a **Diana**, bohyně lovu a měsíce, s Artemis. Podle Seléné se nazývá např. *selenofobie*, strach z měsíce, nebo prvek *selen*.

3.4 Severská, keltská a slovanská mytologie

V severské mytologii je **bůh měsíce Mani (Měsíc)**, jeho sestrou je bohyně Sol. Mani řídí na obloze měsíční vůz, který každou noc prchá před vlkem Hatim. Při ragnaröku (konec světa) vlk měsíc dožene a sežere. Manimu je zasvěceno pondělí. Ve znamení zvěrokruhu je spjat s Rakem a jeho barva je zelená. Ve finském matriarchálním mýtu byl Měsíc stvořen z horní poloviny kachního bílku.²¹ Dcerou Měsíce byla Měsícovna. Podle jiného výkladu stvořil Měsíc Ódin z ohnivých oharků a bohové stanovili jeho dráhu a určili mu existenci v noci. Germáni odměřovali podle měsíce také **kalendář**, měl 13 měsíců – ty se dále dělily na menší úseky. Lidé věřili, že zdar či nezdar jejich osudu, cesty nebo obchodu, svatby či vedení

---

20 Řekové někdy uctívali Artemis jako nov, Seléné jako úplněk a Hekaté jako ubývající měsíc. Opět se jedná o vyjádření životního cyklu ženy v souvislosti s cyklem a fázemi měsíce. FINK, Gerhard, *Encyklopedie antické mytologie*. Olomouc: Votobia 1996, s. 73-74.

21 Vejce je obecně symbolem nového života. U mnoha národů z vejce vzniklo nebe a země, nebo první bytosti a živly. Tak u Seveřanů a starých Germánů se z bílku zrodil měsíc, ze žloutku slunce. KRAMER, S. N., *Mytologie starověku*. Praha: Orbis 1977.

války závisí na konkrétní měsíční fázi. Měsíc se pohyboval na voze taženém koněm, koňmi nebo jelenem. Byl spojen s nocí a někdy s koněm Hrímfaxim, který zkrápěl ráno Zemi pěnou z udidla (rosou).

Existuje mýtus o muži Mundilfarim, který měl dvě děti a nazval je Měsíc a Slunce. Tím bohy tak rozhněval, že Měsíc (syn) musí řídit fáze Měsíce. U západních Germánů bylo rozšířeno, že měsíc v novu byl zhltnut nestvůrou (Vlčková, 1999, s. 151).

Mýtus o ukradení Slunce a Měsíce obyvateli Severu je uchován v Kalevale.²² Lidé zamkli obě tělesa do skály, takže byla stále noc a zima. Měsíc a Slunce bylo možné vysvobodit pouze pomocí devíti hřebců z jedné klisny. Bohové se snažili vytvořit nové slunce a měsíc, ale nebylo to nic platné. Jeskyni chránily runy a draci. Osvobodit je chtěl Väihä, ale nakonec se to povedlo jemu společně s čarodějnici Louhi (Tamtéž, s. 204-207).

U starých Keltů byla bohyně Měsíce **Ceridwen**, spojovaná s magií, poezií, plodností a smrtí. Měla rozsáhlé vědomosti a uměla čarovat. Odpovídá jí řecká Hekaté. Byla také ochránkyně cest, porodů a mládeže, dárkyně bohatství a štěstí a vládkyně tajemných sil. Později u ní převládla temná stránka a Ceridwen se stává obávaným božstvem podsvětí. Je vyobrazena se třemi hlavami a třemi těly, s pochodněmi v rukou, to odkazuje na křesťanskou trojjedinost nebo trojbohyni. Byla současně pannou, ženou – matkou a stařenou. Její sošky byly stavěny na křižovatkách, byla patronkou čarodějnic (srov. Botheroidová Sylvia – Botheroid, Paul, 1998).

Hlavní **slovanské bohyně** jsou spjaté s ročními obdobími (Morana, Vesna, Živa). Období mezi létem a zimou – podzim – dlouho nemělo název. Bůh vzduchu a větru Stribog svedl bohyni měsíce, mladou **Chors**, ukradl přitom plášť boha Radegasta, kterého Chors milovala. Ten potom požadoval trest. Potrestána byla paradoxně Chors. Ta prosila, aby její dcera vládla období mezi létem a zimou, ale bůh Svazožic nechal dítě rozplynout a říkal, že to není „*ani plod léta, ani plod zim.*“ „*Plod zim*“ opakovala stále ozvěna, až z tohoto vznikl „*podzim*“. O toto období se nadále pere Živa s Morenou (Profantová – Profant, 2004, s. 82).

---

²² Kalevala je finský epos, který sestavil Elias Lönnrot (1802-1884). Sbíral epické pověsti dochované v ústní tradici. V roce 1833 je poprvé vydal, v roce 1835 pak znovu v podobě, jakou známe dnes. VLČKOVÁ, Jitka, *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Libri 1999, s. 125-126.

3.5 Měsíc v mytologii přírodních národů

3.5.1 Americké indiánské kultury

Indiánské americké civilizace věnovaly velkou pozornost pohybu měsíce, lunárním fázím a zatmění nebo mizení měsíce. Chování měsíce bylo pozorováno co nejpřesněji, protože mezoamerické civilizace vytvářely složité horoskopy a měly svůj promyšlený **kalendář**. Mayové zařazovali údaje o měsíčních fázích do svého komplikovaného data (do jeho doplňkové série).²³ Údaje o fázích měsíce najdeme také v mayských kodexech – iluminovaných rukopisech.

Původ měsíce je zajímavý. Na počátku panovala tma. Bohové neměli žádný zdroj světla, proto se dohodli, že se jeden z nich obětuje, bude spálen ohněm a stane se sluncem. Přihlásili se dva bohové, jeden domýšlivý, druhý skromný, ale zohyděný vředy. Domýšlivý bůh při skoku do ohně zaváhal, jeho kolega byl však statečný se a stal se sluncem. Domýšlivý

---

²³ Mayský kalendář vznikl jako výsledek dlouhých pozorování oblohy. Jednotlivé časové úseky měly periodický charakter. Tím mohli předvídat Mayové budoucnost – vše se cyklicky opakuje. Všechny dny, měsíce a roky měly své bohy. Božský protějšek měly i číslice. Každý den měl svého boha či byl spíše bohem. Systém zápisu byl velmi složitý a ovládali ho jen kněží. Typy kalendářů byly: 1) haab (neboli občanský kalendář) = období 365 dní sestávající z 19 měsíců, ze kterých 18 mělo po 20 dní a poslední měsíc jen 5 dní. Dny v měsíci byly číslovány, přičemž se uplatnilo i číslo nula; 2) tzolkin (neboli posvátný kalendář) = období 260 dní. Tzolkin byl více používaný mezi obyčejnými lidmi, určoval plán obřadního života. Den narození každého člověka se také posuzoval podle tzolkinu; 3) dlouhý počet = jednoduše celkový počet dní, který uplynul od mayského dne "nula" - narození Venuše a začátku aktuálního, tedy v pořadí pátého mayského cyklu (=5125.37 let). Zapisoval se ve tvaru tisíciletí.století.roky.měsíce.dny. Běžně se však používalo jen posledních pět položek – *baktun* (např 9.15.9.0.1 znamená 1407201 dní ode dne "nula"). Poslední den 13. baktumu (13.0.0.0.0. = nové 0.0.0.0.0.) odpovídá 21. prosinci 2012. V tento den má podle Mayů nastat konec aktuálního, pátého světa, nějakou katastrofou, tak, jak skončily i předchozí světy. BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Praha: Libri 2001, s. 403-415.

bůh poté skočil do ohně také a stal se měsícem. Jiný z bohů se rozhodl domýšlivého soupeře potrestat. Vzal králíka, udeřil do měsíce a ten tak ztratil trochu své záře. Slunce a měsíc proto nikdy nezáří stejně, měsíc musel ustoupit slunci. Měsíc se stal symbolem zemědělců a plodnosti a v úplňku byl přirovnáván k břichu těhotné ženy. Věřilo se, že je plný tekutiny. Tu symbolizoval posvátný alkoholický nápoj bílé barvy z rostliny agáve (srov. Taube, 2007).

Mayové vypodobňovali lunu jako krásnou tmavovlasou **bohyni Ix Chel**, která sedí na měsíci a drží v ruce králíka. Její sukně zdobily kosti a korunu tvořil had. Králík byl významný lunární symbol, protože podle indiánů dávaly skvrny na měsíci dohromady obrázek těla tohoto zvířete. Proč právě králíka? Vysvětlení může být doba březosti, která u králíků trvá 28 dní a je blízká měsíčnímu cyklu. Bohyně Ix Chel byla patronkou těhotenství a porodů, a tkání. Její odvrácenou stranou byla **Chac Chel**, stará ohyzdná bohyně, která měla pravděpodobně také souvislost s měsícem. Zatímco Ix Chel ztělesňovala přibývající měsíc, Chac Chel ubývající. S měsícem byly v souvislosti kromě králíka také ryby, žáby, ropuchy nebo mušle. Mayové považovali slunce za boha – válečníka a měsíc v úplňku se podle nich podobal spíše slunci. Proto byla luna v úplňku zobrazována také jako mladý muž.

Další zmínky o měsíci poskytuje posvátná kniha Mayů *Popol Vuh*.²⁴ V ní se dočteme mýtus o **Krvavé ženě (Ix Quic)**, dceři jednoho podsvětních božstev. Krvavá žena porodila hrdinská dvojčata jménem **Hunahpú** (Střelec) a **Ixbalanqué** (Malý Jaguár). Tento novější zdroj (postklasické období Mayů) ztotožňuje Ix Quic s přibývajícím měsícem a **Ixmucané** babičku dvojčat s ubývajícím měsícem. V závěru knihy jsou však se sluncem a měsícem ztotožňována právě dvojčata, ale není jasné, které dvojče představuje které nebeské těleso. Pravděpodobně se Hunahpú proměnil v slunce a jeho bratr Ixbalanqué v měsíc.

Měsíc souvisí v mayském náboženství s **kukuřicí**. Obě dvojčata jsou syny Hun Hunahpúa, který byl přemožen vládci podsvětí a jeho useknutá hlava vykvetla jako květ na nové rostlině, kukuřici. Právě slina z této utřené hlavy oplodnila Ix Quic, která se přišla podívat na novou rostlinu. Kukuřice zaujímá významné místo v mayském světě, neboť právě z kukuřice a krve bohů byli stvořeni lidé (srov. Slavík, 2000).

---

²⁴ Kniha *Popol Vuh* je kniha o mayské mytologii zapsaná v jazyce *quiché* (dnešní Guatemala). Pojednává o stvoření světa a jiných mýtech. Má 4 knihy. SLAVÍK, Ivan. *Popol Vuh a výbor z Letopisů Cakchiquelů a z knih Chilama Balama čili Proroka Jaguára na Yukatánu*. Praha: Dauphin 2000.

U **Aztéků** byl měsíc známý pod jménem *Coyolxauqui* a byl dcerou Coatlicue, bohyně Země, která žila nahoře Coatepec. Na této takzvané Hadí hoře porodila kromě měsíce čtyři sta mladíků – hvězdy – a boha slunce a války. Bohyně měsíce a jejích čtyři sta bratrů bylo pobouřeno matčíným novým těhotenstvím a na popud Coyolxauqui se rozhodli, že matku zabijí. Huizilopochtli, bůh slunce, však matku z luna uklidnil, aby se nebála, že ji ochrání. V den vraždy se bohyně měsíce a její bratři vrhli na matku, ale z jejího luna vyskočilo slunce – Huizilopochtli – v plné zbroji a sourozence porazil a měsíc rozsekal na kusy. Celá pověst je alegorií – slunce při východu zahání měsíc s hvězdami z oblohy (Cotterell, 2007, s. 292-293).

Měsíc byl vyšším božstvem v době matriarchátu ovšem okolo roku 1500 př. n. l. se poměry ve střední Americe změnilly. Vlády se zmocnily muži a ženské měsíční božstvo nahradil mužský sluneční bůh. Slunce získalo plnou převahu nad měsícem. O tom svědčí i **středoamerický kalendář**. První byl měsíční, obsahoval třináct měsíčních cyklů po dvaceti osmi dnech. Časem ho vystřídal sluneční kalendář, který zahrnoval 365 dnů a byl rozdělený na 18 měsíců po dvaceti dnech. Ženská měsíční symbolika se však nevytratila. Aztéckou bohyní lásky, čistoty a očištění byla *Tlazolteotl*. Byla zobrazována nahá. Aztékové věřili, že přitažlivost mužů i žen vzniká působením měsíce. Bohyně Tlazolteotl byla schopná očistit každého člověka od tělesné poskvrny, ovšem jen jednou za život (Tamtéž, s. 292-293).

U **Inků** byla Luna sestrou a zároveň ženou slunce, byla to vládkyně moří a větrů, královen a princezen, přivádění dětí na svět a královna nebes. Luna se jmenovala **Coya**, což znamená **královna** (Bernandová, 1994, s. 146).

3.5.2 Africké přírodní národy

Afrika je velký kontinent, kde existuje mnoho zemí, regionů, kmenů a kultur, takže množství bohů zde je veliké. **Bohyní měsíce** je *Yemaya*. Je to matka vody a porodu, její oblíbené číslo je sedm.

Mýtů a pověstí, které vypráví o zrození měsíce, je v Africe mnoho. Jedna z nich je o „**O zářivé Boako**“. Vypráví si ji národ Bayombé. Kdysi dávno zde žila dívka Boako, která byla velice hodná a měla ráda svůj národ. Její národ však sváděl nebezpečnou bitvu se sousedním kmenem. Bylo to ještě v dobách, kdy neexistoval měsíc. Boako navštívil jeden

z bohů, který si přál za ženu pro svého syna právě Boako. Když slunce zapadalo ze skály do propasti, skočila dívka dle úmluvy dolů, ale vzápětí se objevil měsíc – její tvář. Národ Bayombé zvítězil za svitu měsíce v boji. Je zde zdůrazňován svit dívčiných očí, proto se jmenovala „Zářivá Boako“, a svit luny (Pařízek, 1987, s. 42-47).

3.5.3 Sibiř a Arktida

Zajímavá vyprávění se zde vztahují **ke vzniku měsíce a slunce**. V jedné vsi žil muž, který měl sestru. Byl do ní však velmi zamilován. V noci k ní jednou přišel muž, který s ní zůstal spát. V temnotě ho nemohla poznat, ale chtěla zjistit, kdo to je. Příští noc, si začernila ruce sazemi a druhý den ráno podle stop sazí na bratrově čele, zjistila, o koho šlo. Samozřejmě ji to rozzlobilo. Jako trest si uřízla ňadro, dala ho na talíř a bratrovi ho nabídla se slovy: „*Sněž ted' ze mě to, po čem tolik toužíš.*“ Bratr nechtěl, sestra utekla a on ji pronásledoval i s prsem na talířku. Oba zapálili chomáče mechu. Dívka vystoupila na nebe a stala se sluncem. Bratrovi pochodeň při běhu zhasla, jen doutnala. Také vystoupil na nebe a stal se z něj měsíc. Dodnes měsíc pronásleduje na obloze slunce a když se obejmou, nastane zatmění slunce nebo měsíce. Ubývání a přibývání měsíce má na svědomí dívka – slunce. Když má měsíc moc velký hlad (je v srpku), dívka ho krmí svým ňadrem a měsíc přibývá. A tak stále dokola (Cotterell, 2007, s. 137).

Inuité také věřili, že na Měsíc lze cestovat. Někdy měsíc sestoupil na zem a vybraného muže či ženu vzal s sebou na sáních. Vliv měsíce byl velký, hlavně co se týká pohybu zvěře a plodnosti samic. Když měsíc někdo rozzlobil, museli šamani utišit měsíční hněv, protože byl nedostatek zvěře či mláďat (Tamtéž, s. 137).²⁵

3.6 Středověk

---

²⁵ Podrobněji viz též BRZÁKOVÁ, Pavlína, *Cesta medvěda. Mýty, pohádky a příběhy tunguzských Evenků*. Praha: NLN 2002.

Ve středověku byla základním posvátným textem **Bible**. Na první pohled se v ní s kultem a symbolikou měsíce nesetkáme, ovšem objevuje se tu „ve druhém plánu“ (Royt-Šedinová, 1998, s. 11). Například ve Starém zákoně v *knize Jeremjáš* (7,16-17) je citát, který zmiňuje dávný zvyk izraelského lidu, kdy „ženy hnětou těsto, dělají obětní koláč pro královnu nebes.“ Abrahám se podle Bible setkal s lunárním kultem v mezopotamských městech Ur a v Cháran. *Pátá kniha Mojžíšova* (4,19 a 17,3-5) zakazuje uctívat měsíc pod trestem smrti. *Izajáš* (47,13) kritizuje věštby z tvaru a zabarvení měsíce. Vidíme tedy, že se dodržovaly některé „pohanské“ zvyky. V Bibli se měsíc objevuje také jako těleso, které určuje čas dne. *Apokalypsa* (12,1) zmiňuje veliké znamení na nebi: „žena oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy.“ Motiv korunované Asumpty na půlměsíci (sedící nebo stojící) byl oblíben za vlády Karla IV. Tato žena byla ztotožňována s Pannou Marií či církví. Měsíc pod jejíma nohama byl chápán i negativně jako „pozlátka tohoto světa“ (Royt-Šedinová, 1998, s. 12). Existuje také teorie, která vidí ve stvoření Evy z Adamova žebra měsíční symboliku – žebro svým tvarem připomíná měsíc (srov. Kramer, 1977).

Měsíc a slunce se často objevují na obrazech také vedle Krista zejména na obrazech **Ukřižování Krista**. Jsou často zobrazovány jako osoby. Často byl Kristus a jeho smrt na kříži zobrazovány v září zapadajícího slunce a ve svitu nastupující lunny, která měla prozářit temno, které nastalo při smrti Ježíše.

Půlměsíc je také znamením turecké říše, proto se někdy objevuje například na obrazech z okruhu 17. století (období bojů s Turky např. v době vlády Rudolfa II.). Srpek měsíce je symbol pokořených Turků.²⁶

Tyto představy souvisely se **středověkým pojetím světa**, kdy známá jména jako Galileo Galilei, Tycho de Brahe nebo Johannes Kepler začali s vědeckým objevováním vesmíru a země. Podle Bible byl stvořitelem země a vesmíru Bůh. Bůh byl proto často ve středověku zobrazován jako architekt či geometr, který tvoří svět v podobě koule (Royt – Šedinová, 1998, s. 7). Představy o kosmu byly ale také jiné, například země byla vnímána s fixně uspořádanými hvězdami a planetami. Původní názory na tvar země se lišily,

---

²⁶ Řada islámských zemí má ve svém znaku srpek měsíce. Osoby, které ho mají u nás např. v erbech, tento zvyk převzali pravděpodobně od Turků. www.wikipedia.org.

současníky byla často považována za „placku“, vesmír byl zobrazen jindy jako do sebe uspořádané kruhy se zemí uprostřed. Začaly se již vytvářet **čtyři elementy – voda, oheň, země, vzduch; čtyři vlastnosti – studené, horké, suché, mokré** a se středověkem je spjatý též **zodiak** (viz kap. 5.3.1) a **alegorie ročních období**. Již v antice existovala představa, že planety, slunce, měsíc a hvězdy jsou v harmonii, což se projevuje tzv. hudbou sfér (Royt – Šedinová, 1998, s. 13-14).

3.7 Shrnutí

Mytologie měsíce u mnohých národů nese podobné rysy. Jedná se o jedno z nejdůležitějších božstev v každé mytologii, neboť měsíc byl velmi důležitým nebeským tělesem, které lidé okem vnímali. Zpočátku byl personifikován mužskými božstvy (Mezopotámie, Babylónie, Egypt, nebo u některých indiánských kmenů). Od období starověkého Řecka a Říma je však v našem středoevropském prostoru vždy měsíc spojován s **ženským principem**. U indiánských kultur a v kulturách jiných přírodních národů, stejně tak na Dálném východě, jsou měsíční božstva také vždy ženského pohlaví. K tomu se vážou určit typické vlastnosti, jejichž nositelkou je právě žena. Měsíc je mírný, ustupuje, je pokorný, září méně než slunce. Bohyně měsíce jsou obvykle velmi krásné a mocné. Často jsou v mytologii ztotožňovány s **tzv. trojakostí a proměnlivostí ženy** (žena je dívka, matka a ke konci života stařena). Mnohá náboženství hovoří o tzv. **trojbohyni**, která později splývá také s bohyní Země.

Protože měsíc vychází na oblohu **v noci**, je v mýtických představách spojován také s **tajemnem, odvrácenou stránkou věcí a dne, s magií a s kouzelnými schopnostmi**. Měsíční bohyně jsou **patronkami** žen, těhotenství, porodu, ale setkáme se i s jinou patronací, která pro nás může být překvapivá (egyptský bůh Thovt je stvořitel písma a písař).

Samotný kořen slova měsíc (indoevropské *mē*) odkazuje k **měření času**. Měsíční pohyb po obloze i jeho chování během ročního cyklu, vyvolávaly potřebu toto chování pozorovat a nějakým způsobem zachytit a zužitkovat. Vznikají první **kalendáře** založené na pohybu luny. Měsíc totiž určuje mnohá dění v přírodě a má velkou souvislost s vodami (příliv a odliv, déšť, potopa), s větrem, s vegetací, s plodností, a specifickou spojitost se sluncem.

Podle kalendářů a měsíčních pohybů byly tvořeny i horoskopy. Setkáme se i s druhotnou patronací bohů – staly se ochránkyněmi cest a křižovatek, obchodu, úrody, vod a podobně.

V mnoha mytologiích je zaznamenána pověst o **vzniku světa**, což souvisí i se vznikem slunce a měsíce. **Slunce a měsíc jsou většinou v příbuzenském vztahu** (bratr a sestra, muž a žena, rodič – dítě). Slunce a měsíc jsou vždy ve **vzájemně „nedosažitelném“ nebo „napjatém“ kontaktu**, protože se na obloze nikdy neseťkají (s výjimkou zatmění slunce nebo měsíce). Symbolicky je cesta měsíce po obloze považována většinou za jízdu ve voze.

Symbolika měsíce je velmi bohatá – měsíc byl velmi důležitý a navíc jde o proměnlivé těleso, které k sobě tím pádem váže mnoho proměnlivých atributů. Mezi ně patří zejména zvířata – had, medvěd, zajíc, želva, žába, mušle; rostliny (kukuřice); mohou ho symbolizovat rohy (rohy skotu, které připomínají svým tvarem půlměsíc). Častá je spojitost měsíce s okem nebo zářícíma očima.

Nejdůležitější vlastností měsíce je jeho **záře**, která je bledá, někdy je zdůrazňováno, že je smutná (viz Seléné). Souvislost má měsíc i s duchovnem a duší, je to podle některých mytologií místo, kam se duše po smrti odebere. Tato tajemná stránka měsíce souvisí pravděpodobně s jeho nočním výskytem, stejně jako jeho spojitost s tajemnými silami v člověku, zejména v ženě. Měsíc v sobě skrývá symboliku (věčného) života, plodnosti, ale také smrti (stejně jako slunce).

4. LEXÉM MĚSÍC V LEXIKÁLNÍM SYSTÉMU ČESKÉHO JAZYKA

V této části práce se budeme snažit porovnat slovníkové definice lexému *měsíc* v jednotlivých výkladových slovnících češtiny. Základním materiálem pro výzkum jazykového obrazu měsíce v češtině budou: *Stručný etymologický slovník jazyka českého* (Holub – Lyrer, 1978), *Etymologický slovník jazyka českého* (Machek, 1997) a *Český etymologický slovník* (Rejzek 2002); dále základní výkladové slovníky češtiny: *Příruční slovník jazyka českého* (1935-1957, dále PSJČ), *Slovník spisovného jazyka českého* (1989, dále SSJČ), *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2006, dále SSČ) a *Český slovník věcný a synonymický I* (Haller, 1968, ČSVS). Měsíc vstupuje také do různých frazeologických útvarů, při jejich rozboru využijeme sbírky přísloví *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (Čelakovský, 2000), *Českých přísloví sbírka* (Dobrovský, 1963), *Česká přísloví, soudobý stav konce 20. století* (Bittnerová – Schindler, 2003) a *Slovník české frazeologie a idiomatiky* (2009, dále SČFI).

První část této kapitoly bude patřit etymologickému výkladu, následovat bude rozbor základních definic v českých výkladových slovnících. Druhá část této kapitoly bude patřit lexému *měsíc* v lexikálním systému češtiny (zejména jeho deriváty a synonymie – lexém *luna*).

4.1 Etymologický výklad lexému měsíc

Výklad lexému *měsíc* začneme etymologií, neboť *měsíc* patří k **nejstarší vrstvě slovní zásoby na světě vůbec**. Lexém *měsíc* je indoevropského původu a je **všeslovanské**. Etymologické slovníky uvádí shodně jako jeho základ *mē* (Machek, Holub – Lyer, Rejzek), kterýžto se objevuje také ve slově **měřiti**. Slovo *měsíc* je tedy svým kořenem spjato s *počítáním, měřením* (v tomto případě *času*). Holub – Lyer uvádějí, „že se jeho čtvrtěmi měřil čas“. Základ *mē* je totožný s řeckým *mēn* a derivátem *meniskus*. Tentýž indoevropský kořen souvisí s latinským *mensis*, z něhož jsou odvozena slova *menstruace* a *semestr*.

Lexém *luna* dnes chápeme spíše **básnicky** nebo **knižně**. Ovšem jde o synonymum měsíce jako planety. Podle etymologických slovníků znamená *luna* původně pouze *měsíční zář*. Jde o **praslovanské** slovo, které bylo do češtiny znovu obnoveno Jungmannem. Praslovanské *luna* souvisí s latinským *luna* a s indoevropským základem **leuk-louksna*, což souvisí se slovy *louč* a *lumen*. *Louč* je samozřejmě spojena se světlem s řeckým *leukos*, což znamená *bílý*, latinským *lux* (*světlo*, odtud *lucerna*). Slovo *lumen* dnes používáme expresivně jako výraz pro znamenitou osobnost, ale souvisí také se světlem, viz *luminiscence* (*světélkování*).²⁷ Holub – Lyer dále uvádějí slovo *lunace* jako celek měsíčních fází (z latinského *lunatio*). Jako české odvozeniny pak slova *lunární* (měsíční astronomicky) nebo *lunatik* (náměsíčník) (doslova člověk pronásledovaný měsícem) nebo ještě *lunapark* (večerní zábavní podnik v restauračních zahradách). Všechna tato slova mají latinský základ. *Lunapark* je pak německou složeninou slov *luna* a *park*.

Vidíme, že lexém *měsíc* souvisí etymologicky s *měřením času*, lexém *luna* pak se *světlem*. Rejzek upozorňuje na to, že *mēs-en-ko – měsíc* – je také **zdrobnělina** (podobně *slunce* od *slun*).

---

²⁷ Podle etymologů jsou v češtině dva základy pro slova svícení – právě ono slovanské *světlo*, *svíce*, *svítit*, *svícení*; a latinské označení měsíce *luna* související se slovy jako *lustr*, *louč*, *lampa* nebo *lucerna*. NĚMEC, Igor a kol., Dědictví řeči. Praha: Pyramida 1986, s. 213.

4. 2 Definice měsíce v jednotlivých výkladových slovnících

V této kapitole shrneme to, jak lexém *měsíc* definují české výkladové slovníky. Nejnovější SSČ (obdobně jako SSJČ) definuje měsíc za prvé jako „*nebeské těleso obíhající kolem Země, její družice*.“ Měsíc je v tomto pojetí kosmickým tělesem, které má k planetě Zemi určitý poměr a plní určitou funkci – obíhá ji, je její družicí, je s ní spojen. Jde víceméně o **odbornou definici měsíce**. Jako druhý význam nabízí slovníky **význam hvězdářský**, v tomto pojetí měsíc znamená *družici* všeobecně, jde o pojmenování přenesené na astronomický jev stejné kategorie – i jiné planety mohou mít své družice neboli měsíce, které je obíhají (např. Jupiterovy měsíce). I tato definice je odborná. Synonymum může být i *satelit* (Slovník českých synonym, 2001, s. 136). Třetí definice vyjadřuje **časový význam měsíce**, tedy význam přenesený – doba 28 až 31 dnů nebo *dvanáctá část kalendářního roku*, s příklady *kalendářní měsíc* nebo *měsíc dovolené*.

PSJČ definuje měsíc podobně, za prvé jako „*nebeské těleso obíhající kolem naší země*“ – je zde zdůrazněn posesivní vztah k zemi; druhý a třetí význam se shodují. Slovník česko-německý Josefa Jungmanna nabízí pohled na češtinu počátku 19. století. Jako první uvádí obecnější definici – hvězdářskou: „*měsícemi slowau planety menšj okolo wětšjho se otáčegjej*“. Z těchto planet vyděluje zvláště tu, „*genž zemi naši průwodcem gest*“. Jako synonymum Jungmann uvádí lexém *luna*. Za základní charakteristiku měsíce považuje jeho proměny: *nový měsíc (nov)*, *měsíc rohatý (první čtvrt, půlměsíc)*, *plný měsíc a hrbovatý měsíc (poslední čtvrt)*. Měsíc charakterizuje jeho **světlo** – *zatmění měsíce* nebo *na měsíci* jsou zvláštní jevy. Jako přirovnání Jungmann uvádí známé *měsíc svítí jako rybí oko*. Slovní spojení nejčastější *měsíce přibývá, ubývá (jest na schodu)*. Jako zajímavost je zde zmíněno spojení *měsíc jest na vetech*, což souvisí pravděpodobně se staročeským *vetchý*. Jako druhý význam zmiňuje Jungmann **časový údaj** – *čtyry neděle*. Dále zmiňuje zajímavost, totiž souvislost měsíce se *stříbrem v alchymii*.

Synonymem *luna* označujeme zastarale *měsíční světlo* nebo *měsíc jako nebeské těleso*. U Jungmanna, kde výraz *luna* nebyl ještě ustálen, se setkáme dokonce s větami jako: „*Slunce zlatou lunou moře bije*“ – tedy světlo obecně. Nebo *luna* jako *vlna* (mořská).

4.3 Deriváty lexému měsíc

Měsíc je substantivum v češtině mužského rodu. Tato podoba je **bezpříznaková**. Příznakovost v sobě nese lexém *luna*, který je charakteristický pro básnická vyjádření a je v současné češtině považován za knižní.

Čeština odvozuje velmi často od podstatných jmen **deminutiva**, nejčastěji se setkáme s tvarem **měsíček**. Měsíček má také rys bezpříznakovosti, v běžné mluvě i ve folklorních a umělých textech. Hraje zde roli převážně pozitivní vnímání měsíce v české kultuře, významový aspekt romantické a milé tajemné atmosféry, také spřízněnost s milenci, kteří se při měsíčku scházejí, a svoji roli by také mohl hrát fakt, že měsíc je princip ženský, tudíž jemný a příjemný. Toto vše vede k častému používání deminutiva *měsíček* místo lexému *měsíc*. Jmenný rod *měsíce* hraje v chápání tohoto slova také svoji roli, ne ve všech jazycích je měsíc rodu mužského, časté je spojování s ženskými božstvy a snad proto je také velmi rozšířen druhý ekvivalent *luna* (ženského rodu). Známe také pojmenování vlastní, např. rod *Měsíčků z Vyškova* (od 13. století).

Od kořene **měs-** je v češtině odvozena celá řada slov, zejména **adjektiva měsíční a měsíčný**. Obě tato adjektiva jsou odvozena od prvního významu definovaného ve slovnících (SSČ, SSJČ), tedy od měsíce jako nebeského tělesa obíhajícího kolem Země. Rozšířenější je adjektivum *měsíční*, které má dokonce tři významy. Druhý a třetí z nich se vztahují k měsíci jako k časové jednotce (*trvajícím nebo starým jeden měsíc; jednou měsíčně viz měsíční jízdenka, měsíční plat*). Od tohoto adjektiva je odvozeno **substantivum měsíčník**, časopis, který vychází jednou měsíčně. Adjektivum *měsíčný* se v minulosti také vztahovalo k časovému údaji (*měsíčné splátky – měsíčné jako substantivum*). Jungmann uvádí také adjektivum **měsícovitý** (podle tvaru měsíce).

Některá pojmenování jsou odvozena od lexému měsíc přenesením jeho **typických vlastností (tvar, barva)** na jiné jevy. Jde např. o **názvy rostlin měsíček a měsíčnice** (SSJČ). Rostlina měsíček jak uvádí Holub – Lyr se německy přeloží jako *Mondblume* a latinsky *Calendula* od *calendae*, což je první den v měsíci (*kalenda*). Dále pojmenování **zvířat** (okounovité ryby *měsíčník*), nebo nejčastěji **pojmenování osob a pohádkových postav**, například *Měsíčník*, král měsíce nebo *Měsíčnice*.

Jako slova odvozená a etymologicky příbuzná uvádí slovníky dále *měsíčky* neboli *menstruaci* (staročesky *měsíčník*); nebo slova *náměsíčník*, související s aktivitou a silou měsíce. Dnes také synonymum *lunatický* nebo *somnambulický* (Slovník českých synonym, 2001, s. 130-131).

Velkou skupinu odvozenin tvoří tzv. **poetismy**, které jsou výtvozem spisovatelů a umělců. Tak pro příklad uveďme novotvary nebo archaismy neexistující v přirozeném jazyce, jako jsou: *měsíčan* a *měsíčanka* (nebo *měsíčan*) pro údajné obyvatele Měsíce (Svatopluk Čech, Jaroslav Vrchlický); *měsíčina*, řeč obyvatel Měsíce (Svatopluk Čech); *měsíčno* (Josef Václav Sládek) jako substantivum; dále *měsíčnost* (Růžena Svobodová) a adjektiva *měsícovitý* a *měsícový* (Rais, Sládek). U Jungmanna se většina těchto výrazů objevuje jako výrazy běžné, v době vydání PSJČ byly chápány již zastarale nebo jen jako výrazy užitě u určitých autorů.

Od substantiva měsíc lze odvodit také **adverbia – měsíčně**.

Zajímavostmi pro dnešního uživatele jazyka jsou starší výraz pro náměsíčního člověka – *měsíčník* – a jeho stav *měsíčnost* (PSJČ). *Měsíčno* jako substantivum pro vyjádření měsíčního svitu (PSJČ). Spojení *měsíčná krása* (znamená *něžná, jemná*); adjektivum *měsíčný* se užíval i pro vyjádření *stáří jednoho měsíce* (PSJČ). S výrazy něha a jemnost souvisí pravděpodobně femininum *měsíčina* (Jungmann): „*Nevěsta nosí v záňadří slunečko, a v rukávech skvělou měsíčinu.*“ Mohlo by jít také o podobnost s bílou barvou.

Rozšířené je substantivum **luna**, které je také slovem motivujícím řadu lexémů. Např. adjektivum *lunární* (týkající se měsíce jako tělesa i jednotky času), *lunace* (soubor měsíčních fází), *lunarium* (přístroj k měření měsíčního pohybu), *lunatický* (náměsíčný), *lunaria* (rostlinný rod), *luneta* (malba ve tvaru půlměsíce; také klenba, kde je umístěna) nebo název pro **stříbro – Luna Cornea** (Ottův slovník naučný, s. 460). Jedním z derivátů je kompozitum *lunapark* (*luna* + německé *park*) pro večerní zábavní podnik. Luna je také **vlastní pojmenování**. Jednak *jméno* osoby ženského rodu (podle římské bohyně), ale také název pro přírodniny. Luna se jmenuje např. bájně pohoří u Ptolemaia, snad v Dolních Rakousích, jinak zvané snad „*Měsíční les*“ (Ottův slovník naučný, s. 459). U Ptolemaia viz také *Měsíčné hory* v Africe (Tamtéž, s. 155). Z historie známe kastilského *hraběte Alvaro de Lunu*, který žil ve 14. století (Tamtéž).

5. JAZYKOVÝ OBRAZ MĚSÍCE V ČEŠTINĚ

Měsíc zaujímá v českém jazykovém obrazu světa významné postavení. Je pro obyvatele Země **jedinečný**, ať už v původním slova smyslu jako **nebeské těleso**, nebo jako **kulturní symbol**. V této kapitole se pokusíme shrnout, jaký vztah zaujímá český mluvčí k měsíci, jak ho vnímá. To je dáno do značné míry **prostředím, ve kterém žijeme**, našimi **kulturními zvyklostmi, tradicemi, náboženstvím a mýty**.²⁸

Symbolika měsíce, stejně jako ostatních nebeských těles, zvláště slunce a hvězd, je **mnohohrstevná**. Je dána zejména jeho vlastnostmi, mezi něž patří **proměnlivost**. Měsíc se váže k představám **cykličnosti, pravidelnosti a opakování** – symbolizuje **zrod, růst nebo zrání a zánik zároveň**. Tím **připomíná život člověka, zvláště ženy**. Měsíc představuje **pasivní princip** (v **protikladu k aktivitě slunce**, které je vnímáno jako mužský princip) – světlo pouze **přijímá**, sám ho nevyzařuje; září také méně a jiným světlem než slunce; **ustupuje**. Měsíc bývá často spojován se **světlem**, se **zářením**, s představou „**světla ve tmě**“.

---

²⁸ V této práci se (zejména kvůli jejímu rozsahu) nevěnujeme podrobněji měsíci v jazyce vědy (terminologie v astronomii, přírodopisu, fyzické geografii), neboť je to téma velmi obsáhlé a složité. Souvisí s ním například pojmy jako planeta, měsíc, družice, dalekohled. Přesto jsme se některým vědeckým aspektům a výrazům, které toto nebeské těleso s sebou nese, nemohli vyhnout (zejména při vysvětlování měsíčních fází a měsíce jako časového úseku).

V protikladu ke slunci se měsíc objevuje pouze **v noci, intimní části dne** (kdy člověk obvykle spí) – k tomuto se vážou další představy jako **tajemno, kouzelné síly, magie**, dokonce někdy **temné a nepochopitelné síly, temné stránky lidské podstaty a duše** (měsíc je spojován i s **blouznivostí, šílenstvím a náměsíčností**); na druhou stranu ovšem měsíc představuje také **romantičnost**. Měsíc je v některých kulturách spjat také s lidskou duší, se smutkem a smrtí.

V českém prostředí je měsíc spojován se **stálostí i nestálostí**, v tom smyslu, že je velmi proměnlivý, ale zároveň máme vždy jistotu, že se na obloze znovu objeví. Představuje princip **pravidelného střídání dne a noci, odměřuje čas, ovlivňuje dění v přírodě i životní cyklus člověka**. Svým tvarem **připomíná kruh, kolo nebo kotouč – v úplňku**, který je považován za nejsilnější fázi vývoje měsíce, řada konotací spojených s měsícem se váže právě k jeho **kulatému tvaru, ke kulatosti, pravidelnosti, dokonalosti**. Druhou nejčastější podobou měsíce je **srpek** (nov), který se v českém jazyce mnoho nereflektuje.

Hlavním „protihráčem“ měsíce je **slunce**, které se na obloze objevuje ve dne. Společně se slunce a měsíc objeví na obloze jen ve výjimečných případech (**zatmění slunce, měsíce**). Jinak se i podle mytologií „pronásledují“ nebo sobě „vyhýbají“. Měsíc se vyskytuje na nebi „ve společnosti“ **hvězd**. Jedno lidové přísloví praví: *„Nedbám na měsíc, ani na hvězdy, když mi slunce svítí.“* (Dobrovský 1963, s. 72). V tomto přísloví se staví slunce a měsíc do protikladu, přičemž méně významný pro život člověka je zde měsíc společně s hvězdami.

Na následujících stránkách se pokusíme vystihnout několik významových okruhů, které se s měsícem tradičně spojují a které vystihují kulturní prostředí, ve kterém žijeme. To dokumentují zejména **folklórní texty**.

Podle J. Tomana byly nejstarší slovesné projevy vytvářeny na základě vztahu lidí a přírody. Tyto projevy souvisely s magickými obřady a měly podobu různých průpovědí, zaklínadel a říkadel – lidé věřili v jejich moc. Byly pronášeny rytmicky a melodicky. V souvislosti s „objevem“ zemědělství se objevují přísloví a pranostiky, které souvisí s koloběhem přírody a s obděláváním půdy. Další projevy lidové slovesnosti souvisely s výklady vzniku světa a jeho zákonitostí. Tyto ústní projevy se staly součástí tradované lidové slovesnosti, tzv. folklóru (Toman, 1992, s. 15).

V této práci vycházíme především ze sbírek lidových písní (Čelakovský 1822, 1825, 1827; Erben, 1864; Sušil, 1853-1859; Bartoš, několik vydání z let 1880-1906); dále z pohádek

(B. Němcová); a z několika drobnějších folklórních útvarů, jako jsou pranostiky, přísloví nebo pořekadla. Ostatní útvary lidové slovesnosti nejsou pro zobrazení měsíce typické (v českém prostředí se v nich neobjevuje).

Následující okruhy jsou zvoleny jako nejvýraznější vzhledem k českému prostředí, ale hranice mezi nimi není ostrá – navzájem se prolínají. Na základě těchto provázaných tematických kapitol (pokoušejících se zachytit systémové konotace spjaté s měsícem) v závěru formulujeme možnou strukturu slovníkového hesla měsíc v češtině.

5.1 Měsíc a noc

Měsíc je nebeské těleso, které se objevuje v noci, a s nocí jsou spojovány také nejvýraznější představy o něm. Luna je **vládkyně noci** – intimní části dne²⁹, světa **tmavého, temného a tajemného**. Asi nejvýraznějším znakem měsíce je jeho **světlo** prozařující tuto tmu. **Tma a noc** s sebou nesou konotace (viz výše), v protikladu k nim stojí světlo, a vidíme-li na noční obloze lunu, vyvolává to v nás údiv a v lidové a umělecké představě často **romantické představy**. S měsícem je spojována odvrácená tvář dne, ta stinnější a tajemnější. Měsíc bývá spojován z těchto důvodů také s **magií**.³⁰

5.1.1 Měsíc a světlo

S měsícem se často spojuje jeho **typická vlastnost**, totiž **světlo, svit** nebo **zář**, které měsíc v noci **vydává**. Měsíc ovšem světlo pouze odráží. Zář měsíce je zvláštní (oproti slunečnímu světlu), je **bledá, stříbrná**. V souvislosti s měsíčním zářením se objevuje bohatá

---

²⁹ Den byl ve staré češtině dobou mezi dvěma nocemi. Z názvu světlé doby střídající tmavou noc se pak den stal širším pojmenováním pro časový úsek 24 hodin. NĚMEC, Igor a kol., *Dědictví řeči*. Praha: Panorama 1986, s. 412-413.

³⁰ Skutečnost, že člověk na měsíc dokonce vystoupil, z něj činí věc ještě magičtější. Stalo se tak 20. července 1969 a prvním mužem na měsíci byl Neil Armstrong. www.wikipedia.org.

škála, jak ho vyjádřit: *světlo, svit, zář/ záře; svítit, třpytit se, zářit; měsíční světlo je bledé, stříbrné, bílé, jasné, světlé*; typickými **barvami**, se kterými je měsíční světlo spojováno, je barva *bílá* (typické slovní spojení je např. *bílý/ bledý měsíc*) a *stříbrná (stříbrný měsíc)*. Odtud frazém *spát u stříbrného měsíčku* – znamená „pod širým nebem“ (Zaorálek, 1996, s. 190). Měsíční světlo nejčastěji *zalévá krajinu*. Netypickým zbarvením měsíce může být *rudá* nebo *krvavá* barva (*krvavý měsíc*), také *modrá (modrý měsíc)*³¹ a *temná* (nebo *černá*) barva (*temný měsíc, zatmění měsíce*).³²

S barevností a tvarem měsíce souvisely také mnohé lidové průpovědi, které věštily například počasí. Příznakem ochlazení bylo např. „*připadá-li měsíc menší nežli jindy, svítí-li jasně a je pěkně okrouhlý*“ nebo byl-li *ostře ohraničen* (Vašků, 1998, s. 347). Zvláštním znamením byl *červený měsíc*, který věstil vítr: „*stydí-li se měsíc*“, nebo „*je-li měsíc v červenavé okruze*“ (Tamtéž, s. 349). Nejhorší situace mohla nastat, když měsíc nesvítil a noc byla *temná*: „*Když Uršula za úplňku měsíce dává jasné noci, potom každá prosincová noc bude tmavá.*“ (21. říjen; Tamtéž, s. 270).

Frazém měsíc svítí jako rybí oko souvisí s vodním světem a s rybou jako zvířetem, které je s měsícem někdy spojováno, vyjadřuje podobnost rybího oka s měsícem ve smyslu bílé barvy na tmavém pozadí, ryba také pluje ve vodní hlubině a její oči tuto temnotu prosvětlují stejně jako měsíc ozařuje noc; přirovnání může být utvořeno také na základě podobnosti perleťového (měňavého) oka ryby s proměnlivostí a perleťovým svitem měsíce. Měsíční svit je vnímán spíše jako *chladný* nebo dokonce *studený*.

Svit a tvar měsíce je někdy dáván do souvislosti s **úsměvem a s lidskou tváří** všeobecně. O tom svědčí přirovnání *usmívat/ smát se jako měsíček (na hnoji/ na hnůj)*. Toto přirovnání má žertovný nádech; znamená dobromyslně, naivně, přihloupě, nebo se často a

---

³¹ Tzv. *modrý měsíc* je úkaz, kdy jsou během jednoho měsíce dva úplňky. Ve 20. století byl modrý měsíc pouze čtyřicetkrát. Bývá asi jednou za dva a půl roku. Tehdy měsíc znásobuje svou sílu. Někdy bývá považován za nešťastný, ale je spíše vhodným obdobím k magii. Jako modrý měsíc se označuje i jev, kdy jsou ve vzduchu určité částice prachu a měsíc tak má modravý nádech. www.astro.cz. Jako red moon nebo blue moon označujeme také druhy koktejlu.

³² Nebarevné, tedy i bledé nebo tmavé/ černé představuje noc a tmou, ale může také zobrazovat šero, nehezkost, smrt i neštěstí, tedy negativní konotace. V souvislosti se zatměním měsíce to pro tento neobvyklý jev v lidovém podání jistě platí. VAŇKOVÁ, Irena, *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum 2005, s. 196.

bezděky zeširoka usmívat (SČFI 1, 2009, s. 207). Jiným přirovnáním může být *usmívat se jako měsíc (měsíček v úplňku)*. Toto přirovnání se spojuje také se slovesy *zářit* nebo *být* a *mít* (*tvář*). Znamená šťastně, radostně a zcela upřímně se zeširoka usmívat, mít dobrou náladu (Tamtéž, s. 207). Úsměv může vyjadřovat také přirovnání „*mít tvář/ hubu jako měsíc (měsíček v úplňku)* nebo *být jako měsíc* (SČFI 1, 2009, s. 207). Zde je vidět významový posun, přirovnání může znamenat široký úsměv, ale také nápadně kulatý obličej.

Měsíční světlo souvisí s **krásou**, viz *krajina zalitá měsíčním světlem, měsíčná/ měsíční noc, měsíční svit. Měsíční světlo vychází a zaniká, zachází, východ měsíce* dává naději, že noc nebude tmavá a bez světla.

5.1.1.1 Měsíc a romantická atmosféra

S krásou měsíčního světla souvisí také **romantická atmosféra**, kterou v nás vyvolává příjemně tajemná krajina s měsícem na obloze. Taková noc se stává v lidovém i uměleckém pojetí jako stvořená ke schůzce milého s milou nebo k nějakému neobvyklému dění. V lidových písních se často objevuje motiv **měsíčku**, který *svítí na cestu mládenci*, který *jde za svou vyvolanou*. „*Měsíček svítí,/ já bych měl jíti/ za mou nejmilejší,/ jakpak se má// Ach, má se,/ má se –/ jen vždycky pláče,/ že mne již do smrti neuhlídá// Měsíček zašel,/ a já přeci šel,/ aby mně mou milou/ neodvedli.// Holoubku, houkej,/ větríčku, foukej,/ aby mně mou milou/ neodvedli.*“ (Čelakovský, 1946, s. 62). Erben uvádí například píseň *Schůzka z Budějovicka*: „*Měsíček svítí,/ já musím jíti/ za mou nejmilejší,/ za mou milou;/ měsíček zašel,/ já milou našel:/ ona mne čekala/ pod březinou.*“ (Erben, 1985, s. 186-187). Výraz *měsíček* znamená jakési sblížení s tímto nebeským tělesem, které je spiklencem milenců. Je v tomto pojetí laskavý, dobrý, má **pozitivní konotace**. Jeho svit pomáhá dobré věci. Obvykle se objevuje ve spojitosti se slovesy **chůze a pohybu**: *chodit, chodívat, chodívávat, jít, vandrovat*. Např. „*Svéc, měsíčku, jasně,/ až já povandruju,/ aby milá věděla,/ kterou cestou půjdu.*“ (Sušil, 1951, s. 296). Mládenci často chodí *přes les* nebo *lesíček, háj, háječek* apod., objevuje se zde také motiv *cesty* všeobecně a nutková touha spatřit milou, když svítí měsíc viz např. Erben: „*měsíček svítí, já musím jíti*“ (Erben, 1985, s. 186-187).

„*Když jsem já šel od své nejmilejší,/ byl měsíček vysoko;/ podívej se, má zlatá panenka,/ jak jsem od tě daleko.// Když jsem já byl na patery hony,/ ještě za mnou volala:/*

Škoda tebe, můj zlatej Jeníčku,/ že jsem tě rozhněvala.// Rozhněvala jsem tě jenom jednou,/ víc tě hněvat nebudu,/ škoda tebe, moje potěšení,/ že tebe nedostanu.“ (Čelakovský, 1946, s. 68). Vidíme, že ne vždy každá píseň končí dobře, v této ukázce je **vzdálenost měsíce od Země** **přirovnávána ke vzdálenosti a odcizení obou milenců**. Podobně i: *„Měsíčku v oblacích,/ jak jsi ty vysoko!// jak je má zlatá panenka/ ode mne daleko!“* (Erben, 1988, s. 292).

Motiv nevěry nebo nemožnosti se „sobě dostat“ je v lyrických písních velmi častý. Např. Erbenova z Berounska: *„Hezká jsi, Andulko,/ bejvala,/ dokud jsi mládenců/ neznala;/ jak jsi ty mládence/ poznala,/ hned se ti tvá krása/ změnila.// Co je po takové/ panence,/ která má tři, čtyry/ mládence;/ jednoho v světnici,/ dva venku:/ nestojím já o tu/ panenku!// Pěkně mně měsíček/ svítíval,/ když jsem od své milé/ chodíval:/ sviť ty mně, měsíčku,/ ještě dnes,/ však mně víc svítívat/ nebudeš!“* (Erben, 1986, s. 24-25). Jak vidíme z této písně, často se spojuje měsíček **se svícením nebo světlem**, běžné je spojení *pěkně svítit*. Častý je také **imperativ**: *„sviť měsíčku“*, *„sviť mi/ mně měsíčku“*. Ten se objevuje zejména v moravských lidových písních, například: *„Svěc, mesačku, jasno,/ už slunečko zašuo.// Za hory vysoké, za pole široké.“* (Sušil, 1951, s. 495). Imperativ se často objevuje s **adverbii** vyjadřujícími jakost nebo míru: *jasně, pěkně, pomaličku, polehoučku, vysoko*. Měsíček se objevuje i s imperativy sloves „jít“ (připomíná jeho pouť na obloze), a dokonce „letět“. Viz př.: *„Jdi, měsíčku, polehoučku“* nebo *„Let’ měsíčku, let’ přes ten celý svět“* (Erben, 1987, s. 109, s. 164). Z adjektiv je s měsícem spojováno například **adjektivum** *bled’oučký, jasnej*, nebo **přirovnání** *svítil jako ve dne*. (Erben, 1985, s. 356, 431).

Ne vždy je měsíc deminutizován, objevuje se také jako **měsíc**, viz Erbenova píseň *Překrásná noc*: *„Když jsem šel jednou/ k panence mojí,/ svítil mi měsíc/ a jasné hvězdy.// Když jsem tam přišel,/ ona nespala,/ venku pod stromem/ na mě čekala.// Nechod’ holečku,/ do mé komory,/ neb ti podkovky/ tuze cinkají.// Ostanem raděj/ venku pod stromem/ a tu se spolu/ těšiti budem.“* (Erben, 1985, s. 28). Měsíc je zde zobrazován *ve společnosti hvězd*, které také svítí mládenci na cestu.

Někdy měsíc nebo měsíček **vychází** nebo **zachází**: *„Já jsem domů přišel,/ když měsíček vyšel, ...“* (Erben, 1985, s. 128). Mladí často prosí, *aby měsíc nezacházel*: *„Sviť, měsíčku, jasně,/ nezacházej ješče,/ ješče je má milá na daleké cestě!“* (Sušil, 1951, s. 363); někdy je jeho svit jenom svědkem příběhu, který ne vždy musí končit šťastně. Např. *Hněv milenců* (z

Práchenska): „*V tom háječku při měsíčku/ zpíval tam slaviček:/ že už více nemiluje/ Andulku Jeníček.// Tak dlouho se milovali,/ až se rozhněvali:/ ale zase v krátkém čase,/ zase se shledali.*“ (Erben, 1985, s. 85). Zde je vedle *svítícího měsíčku* také *háječek* a **další atribut romantiky a lásky** – *zpívající slaviček*. Píseň *Poslední chůze* šťastně pro milence nekončí: „*Vždycky's mi, měsíčku, / svítíval,/ když jsem k mej panence/ chodíval.// Svit' ty mi, měsíčku,/ ještě dnes:// však mi už svítívat/ nebudeš.// Však mi už svítívat/ nebudeš:/ nepudu k mej milej/ už podnes.*“ (Erben 1985, s. 242).

V některých písních je východ měsíce dáván do spojitosti **se západem slunce (nebo naopak)**: „*Svit', měsíčku, jasno,/ už slunečko zašlo!*“ (Sušil, 1951, s. 405). Nebo: „*Kdybys byl přišel,/ než měsíček vyšel,/ byla bych ti dala/ za klobouček višně.// Za klobouček višně,/ do kapsičky šátek:/ abys nepodváděl/ poctivých děvčátek.*“ (Erben, 1985, s. 63). **Protiklad noci a dne** viz druhá sloka písně *Co souzeno, nemine*: „*Zazpívej, slavičku, vesele/ na tej naší dolině:/ co mi je od Boha souzeno,/ však ono mne nemine;/ nechť si lidi mluví, co chtějí,/ co mně mou milou odvádějí:/ jest-li mě má milá chtít bude,/ žádnéj ji neodvede.// Když jsem k mej panence chodíval,/ svítíval mi měsíček;/ když jsem se zas domů vracíval,/ bejval bílej deníček./ Vyběhla za mnou do sádečku:/ Brzo-li k nám přideš, holečku?/ Když tebe, můj zlatej, nevidím,/ ztrápená celá chodím.*“ (Erben, 1985, s. 167). Nebo: „*Svitilo slunečko/ na me okenečko,/ od pulnoci měsíček;/ ach, že už mi zarust/ od meho milého/ přes zahradku chodniček.*“ (Bartoš, 1953, s. 64).

Někdy se objevuje přímo „**noc**“ vedle „*měsíčku*“: „*Jsou, jsou na potoce ráčata,/ jsou, jsou na potoce raci:/ pudeme na ně, vybereme je,/ (pudeme na ně, vybereme je)/ při měsíčku v noci./ Ryby, ryby, ryby, rak, rak, rak!/ uděláme my to tak, tak, tak:/ uděláme na ně sobě sáček, uhlídáme, chytí-li se ráček.// Vem, vem, má panenka, mošničku,/ vem, vem, má panenka, mošnu:/ a já ti taky ňáký ty raky/ do kuchyně pošlu./ Ryby, ryby, ryby, rak, rak, rak!/ uděláme my to tak, tak, tak:/ uděláme na ně sobě sáček, uhlídáme, chytí-li se ráček.*“ (Erben, 1988, s. 99).

Objevuje se také **metaforické vyjádření** pro měsíc – *bílá louče*: „*Když se loučí milej s milou,/ řezají si srdce pílou,/ srdce pílou – papírovou,/ stříbrem, zlatem vykládanou.// Když se loučí milej s milou,/ svítí sobě loučí bílou:// a my jsme si nesvítili –/ přeci jsme se rozloučili.*“ (Erben, 1985, s. 228). Měsíc je také přirovnáván k slunci, stejně jako dívka:

„Kdyby mi tak bylo,/ jak mi bylo kdysi,/ když mne vozívali/ vrany koně lisy.// Kdyby mi tak bylo,/ jak mi bejvávalo,/ když mi ve dne v noci/ slunce svítívalo.// Jedno od východu,/ druhy od západu,/ třetí mi svítilo/přes naši zahradu.// Svítilo mi slunce/ v modry kamizolce:/ když už svítit nechce,/ ať svítí komu chce!“ (Erben, 1985, s. 273).

5.1.2 Měsíc a tajemno

Měsíc je konkrétní, skutečný, avšak není „hmatatelný“. Je nejbližším nebeským tělesem Země, ale přesto se v mnoha lidových projevech objevuje jako **symbol něčeho vzdáleného a neskutečného**. O tomto svědčí například přirovnání *je/ kouká/ chodí jako spadlý z měsíce /nebo jako když spadne z měsíce/ nebo jako by spadl z měsíce*. (SČFI 1, 2009, s. 207). Užívá se i výraz slovesný *spadnout z měsíce* (SČFI 3, 2009, s. 366). Základem je něčí nerealistická reakce nebo překvapivý postoj, výrok nebo fakt; nechápavý, zasněný nebo hloupý výraz. Toto spojení vyjadřuje překvapení a má trochu posměšnou expresivitu.

Měsíc se objevuje ve spojitosti s **tajemnými a nadpřirozenými silami a postavami**, jako jsou v lidovém podání *vodníci, víly, divoženky, vampýři a vlkodlaci*. Charakteristickou skupinou jsou pak *čarodějnice*, které také konají své dílo hlavně v noci při měsíci. *Sbírají se* například *byliny*, které mají při přibývajícím luně a za úplňku obzvláštní moc. Zvláštním druhem jsou tzv. *měsíční rostliny*, které kvetou při měsíci. Odrazem čarodějnických schůzek při měsíci je také rozšířený svátek (pálení) čarodějnic, tzv. *filipjakubská noc* (30. dubna), kdy se pálí symbolické ohně a celá slavnost se koná v noci, samozřejmě při svitu měsíce.

Jedna z dětských letních her na Berounsku je o vodníkovi, jmenuje se *Na hastrmana* a hrají ji chlapi sami nebo samotné dívky. Hra začíná tím, že vodník něco zažívá a přitom si brumlá: „*Svíť, měsíčku, svíť,/ ať mi šije nit*.“ (Erben 1984, s. 227). Úkolem Hastrmana je pochyťat všechny spoluhráče a uvěznit je ve svém „rybníku“. Je to varianta hry „na babu“. Uvedený verš známe velmi dobře z Erbenovy básně *Vodník*, je pravděpodobně z lidové slovesnosti Erbenem přejet.

Také další temné bytosti se s měsícem spojují. Např. *vlkodlak* se mění za svitu úplňku (v současnosti je „nejslavnějším“ vlkodlakem bezesporu profesor Lupin z knihy *Harry Potter*), souvisí se *psy a vlky vyjícími na měsíc*; *vampýři* se objevují zásadně v noci za

měsíčního světla a slunce je pro ně ničivé; *víly* a *divoženky*, stejně jako *bludičky*, tancují za svitu měsíce na paloučku a lákají svobodné mládence k tanci. Mohou mu prokázat dobrodiní, ale také ho mohou utancovat k smrti nebo ho falešným světlem (za noci, kdy nesvítí měsíc) zmást a vlákat do bažin. Tyto motivy se často objevují v pohádkách, pověstech nebo příbězích ze života lidu. Zmíněné tajemné postavy jsou na pomezí mezi světem lidí a světem nadpřirozena, často se jedná o lidi zakleté nebo bludné duše.³³

S měsícem jsou spojovány také **odvrácené stránky lidské duše**, jako je *šilenství* nebo *náměsíčnost* (u Jungmanna *měsícnictví*, *měsíčník*, *měsíčnost*). Ta byla předmětem zájmu vědy i lidu. Náměsíčný člověk chodí při měsíci (zejm. v úplňku) nevědomě po bytě nebo venku, nebo mluví ze spaní. Známe frazém *být/ chodit/ mluvit jako náměsíčný/ náměsíčník* (SČFI, 2009, s. 223-224). Vyjadřuje chování po nějakém otřesu nebo hlubokou zamyšlenost. Projevuje se pomalými pohyby, přičemž člověk na vnější podněty reaguje málo nebo vůbec, je nesoustředěný a pasivní. Jungmann *měsíčníka* vysvětluje takto: „*člověk, tržený na mysl*“.

Tyto motivy a symboly souvisí s **tajemností a neprobádaností měsíce**, temnou stránkou dne a se **strachem z noci**. Luna se však objevuje také jako významný prvek v **tzv. okultních vědách**, např. v alchymii symbolizovala *stříbro*, a také *královnu*.

Jak řekl například Mark Twain: „*Člověk je jako měsíc – má svou temnou stranu, kterou nikomu neukáže*.“

5.1.3 Měsíc jako postava

Měsíc si **přisvojujeme a personifikujeme** – jedná v našich představách často jako **živá bytost**. Například se tak děje v **pohádkách**. V oblíbené pohádce *O dvanácti měsíčkách* mají měsíce mytologické rysy, „božské“ vlastnosti a schopnosti. Jde o jakousi „mytologickou“ nebo „legendární“ pohádku (viz kap. 5.2.3).

Vedle této pohádky, kde měsíce zobrazují jednotlivé časové úseky roku, existují postavy, které jsou přímou **personifikací měsíce jako nebeského tělesa**. Patří sem například

---

³³ V umělé tvorbě se setkáváme například s operou *Rusalka* Antonína Dvořáka. Nejslavnější árií je *Měsíčku, na nebi vysokém*.

Měsíčnice (Jungmann též uvádí ekvivalent *Měsíčná*) a *Měsíčník* (král a královna měsíce). U Jungmanna má snad **víra, že na měsíci žijí obyvatelé** podklad pro výraz *měsíčan* neboli obyvatel měsíce (další slovníky ho uvádí již jako smyšlený).

Velice známá je pohádka ***O Slunečnících, Měsíčnících a Větrnících***, kterou nám zprostředkovala Božena Němcová. Tentokrát v hlavní roli vystupují personifikovaná nebeská tělesa – králové slunce, měsíce a větru. Hlavními pozemskými hrdiny jsou čtyři královští sourozenci, princ Silomil a jeho tři sestry. Když král s královnou odjedou na tři dny pryč, prince Silomila navštíví tři nebeští králové. Postupně se během tří nocí ožení se Silomilovými sestrami. V zobrazení králů jsou vidět **lidové stereotypy – barva** (zlatá a slunce, stříbrná a měsíc, modrá a vítr); navíc každý z králů má palác na nebi a hledá si manželku (polidštění). „*Měsíčník ji vzal do náručí a donesl ji po stříbrných oblacích do svého měsíčního paláce.*“ (Němcová, 1991, s. 115).

Po zbytek pohádky sledujeme osudy prince Silomila, který si také chce najít ve světě ženu. Silomil narazí na palác, kde vládne krásná princezna, která všechny přemůže svým mečem, ale Silomilovi se jí pomůže pomocí malé lsti získat. Ovšem s jednou podmínkou. Princezna na sedm dní odjede a on se nesmí podívat do tajné komnaty v paláci. Silomil však podlehne pokušení, poruší princeznu zákaz a je potrestán ztrátou své milé. Osvobodí nebezpečného vězně – krále ohně. Silomil navštíví postupně své tři švagry a ti mu pomohou získat kouzelné prostředky, aby splnil tři úkoly zlé čarodějnice. Výsledkem je získání kouzelného oře, s jehož pomocí se mu podaří osvobodit svou milou z područí krále ohně.

Vidíme, že v této pohádce hrají hlavní roli protikladná **nebeská tělesa a protikladné přírodní živly (slunce, měsíc, vítr, oheň)**. Jde o pohádku „hrdinskou“, ovšem s mytologickými prvky, kdy králové představují „božský princip“. Zajímavé je, že měsíc je zde zobrazen jako muž (ne žena). Měsíc je zde vyobrazen v rámci svého stereotypu, je s ním spojována **stříbrná barva** (půl stříbrné hůlky).³⁴

Rysy mytologické a legendární má i tzv. **hra na Hřímbabu**, jedna z jarních dětských her. Jedna dívka hraje Hřímbabu (Pannu Marii nebo Růžovou). Jiné děvče ji v jedné z variant

---

³⁴ Tuto pohádku známe pod filmovým názvem *Princ a Večernice* v poněkud změněné podobě (1978, režie Václav Vorlíček).

hledá, dostane od ní klíč od nebe, vodí andělíčka (dívky) a kolovou hru doprovází říkankami, např. o tom, že dostala kousek z jídla od stařenky (nebo pána Boha). Hra končí otázkou: „Komu se dáš: Sluníčku nebo Měsíčku?“ Nato dívka uchopí za ruku jednu stranu – „slunečnic, s paní Růžovou v čele“ nebo „měsíčnic, v čele majíc chodačku“. Obě strany spolu na konci bojují. Hra byla zachycena na Berounsku; je v ní patrná nebeská symbolika, vystupují zde postavy Boha, andělíčka, a personifikovaná tělesa slunce a měsíce (Erben, 1984, s. 192-193).

5.2 Měsíc a proměnlivost – měsíční fáze

Měsíc je družice Země, nebeské těleso, které **Zemi obíhá**. Země i měsíc jsou osvětlovány sluncem. Slunce osvětluje měsíc vždy jen na té straně, která je k němu obrácena, druhá zůstává temná. Ze Země **je vidět vždy jen osvětlená strana měsíce**, nebo není vidět vůbec. Člověk tedy sleduje pokaždé jiný světelný útvar – **měsíční fázi**. Podle pohybu měsíce je odvozena **časová jednotka** používaná ve všech starověkých kalendářích – **měsíc**.

Když je měsíc se sluncem v konjunkci, tedy když stojí ve směru slunce, není ze Země viditelný. Tato fáze měsíce se nazývá **nov** neboli **novoluní (nový měsíc)**. Měsíc se potom pohybuje od západu k východu po obloze, mění své postavení ke slunci a asi po jednom a půl dni se objeví **srpek**. Srpek narůstá, po sedmi dnech od novu je osvětlena západní polovina měsíce, která vypadá jako písmeno „C“ (*polovina kotouče*). Tehdy měsíc vychází okolo poledne a zapadá kolem půlnoci (v novu vycházel ráno a zapadal večer). Osvětlená část měsíce stále narůstá. Po dalších sedmi dnech se měsíc dostane do opozice se sluncem a je vidět celý. Nastává **úplněk**. Měsíc v této době vychází při západu slunce, zapadá ráno a je vidět celou noc. Po dalších sedmi dnech dosáhne měsíc *poslední čtvrti*, tehdy je osvětlená východní polovina kotouče, měsíce ubylo („D“). Osvětlená část se zmenšuje, až zmizí i úzký srpek měsíce a měsíc se dostane znovu do fáze novu. S písmeny „C“ a „D“ jsou spojena latinská slova pro růst – „crescere“ – a zánik – „descendere“ (Bláhová, 2001, s. 72-74).

K jednotlivým fázím měsíce se vztahovaly zejména **pranostiky**.³⁵ Např. „*Jaký je slunovratový úplňk, tak se bude v létě sušit.*“ (Vašků, 1998, s. 18); „*Jablka česati se mají na schod měsíce.*“ (Tamtéž, s. 238); „*Víno je nejlépe, pokud měsíc roste do plného, sbíratí*“ (Tamtéž, s. 260). Nebo: „*Je-li na svatého Václava na nově, ozimy mnoho urostou; je-li na staru, urostou málo.*“ (Tamtéž, s. 245). Některé pranostiky se netýkaly jen úrody, ale také např. živelných pohrom: „*Je-li na Boží křtění*³⁶ *měsíc v úplňku, toho roku lze očekávat povodně.*“ (Tamtéž, s. 49); „*Letní bouřky při úplňku měsíce, znamenají dešťů dalece.*“ (Tamtéž, s. 168); „*Jak se v červnu měsíc plní, náhlých bouřek moc se vlní.*“ (Tamtéž, s. 161). Vidíme, že měsíc je dáván do souvislosti s plodností (zemědělstvím) a s vodou.

Existují dva úkazy zvláštní a to *zatmění slunce* a *zatmění měsíce*. Tehdy se slunce, měsíc a Země dostanou zhruba do jedné přímky. Při zatmění slunce se měsíc postaví před slunce, při zatmění měsíce je země mezi sluncem a měsícem. (Bláhová, 2001, s. 73). Jak uvádí Ottův slovník naučný, na Valašsku bylo zvykem označovat jako **tmavý měsíc** měsíce, kdy občané platili do obecní pokladny daně za tzv. 13, 14 a další měsíce (Ottův slovník naučný, s. 154).

Doba, během které proběhnou všechny měsíční fáze, se nazývá **synodický měsíc**. Tato doba představuje zhruba 29,5 dne. Tento údaj je také nejčastějším údajem **v lunárních kalendářích**. Tzv. *siderický měsíc* trvá přibližně 27 dní a sedm hodin. Znamená úplný oběh měsíce, dobu, za kterou se měsíc na obloze dostane zpět do blízkosti téže hvězdy (Tamtéž, s. 72-74).

Člověk rozlišoval měsíční fáze i podle bohů, kterým přisuzoval určité rysy měsíce. Řekové uctívali Artemis jako nov, Seléné jako měsíc v úplňku a Hekaté jako ubývající měsíc. Hekaté měla někdy sama trojí tvář.

---

³⁵ **Pranostika** neboli parémie je formálně i obsahově ustálené, obrazné spojení slov znakové povahy se složkou idiomatickou (sémanticko-funkční) a výrazovou. Kromě ustálenosti, významové a formální vázanosti, nerozložitelnosti a obraznosti jde o jednotky silně expresivní. Jsou i rýmované a obsahují morální ponaučení, jazykově řadu archaismů. Vycházejí ze staletí prověřených zkušeností předků, obsahují obecně platné soudy a lidskou moudrost. Vypovídají o způsobu pohledu etnika na svět. JUNKOVÁ, B., Parémie v současných psaných publicistických textech. In: *Parémie národů slovanských II*. Ostrava: FF OU, 2004, s. 55n.

³⁶ Případá na 6. ledna, dnes známe spíše označení *Tři králové*. VAŠKŮ, Zdeněk, *Velký pranostikon*. Praha: Academia 1998, s. 48.

Měsíc měnil svůj **tvár** – odtud adjektivum *měsícovitý* s významem podobný měsíci svým tvarem. Může znamenat kulatý tvar, častěji však má výklad srpek (Jungmann). Jiné zastaralé adjektivum viz opět u Jungmanna – *měsíčitý*. Znamená opět *tvarem připomínající měsíc*, ale též se vztahuje *k času* („*Koně měsíčně okovati*“).

5.2.1 Měsíc a čas

„*Vývoj lidské společnosti se odehrává v prostoru a času*“ (Bláhová, 2001, s. 21). Tyto dvě entity jsou pro lidstvo a samu jeho existenci velmi důležité. **Čas je v podstatě neuchopitelný, nepřetržitý, je nenávratný a lineární** (Tamtéž, s. 21). Lidé se ho pokoušeli od svých počátků pochopit a nějakým způsobem ho uchopit. Definice a měření času byly a jsou různé, od fyzikálních, přes přírodovědné, historické a filozofické. Snaha „zachytit“ čas, se projevila v prvních kalendářích. Právě fáze měsíce byly prvním „měřítelem“ času.

Měsíc je měřidlem, což naznačuje jeho **indoevropský kořen *mē***, v sanskrtu *mani*, znamená „*měřím*“. Tento kořen najdeme i v jiných jazycích: například u Sumerů výraz *mē* – měsíc – znamená posvátnou míru. V sanskrtu se měsíci říkalo *mas*, ve staropruštině a jazyku Avesty *mah*, v góštině *mena*, v litevštině *menu*, v řečtině *mén* a v latině *mensis* (Royt – Šedinová, 1998, s. 11).

Podle měsíce má název rozdělení roku na jednotlivá **časová období – měsíce**. Toto dělení má kořeny již ve starověku a v antice. Měsíc byl jednotkou nejčastěji o 29 nebo 30 dnech.³⁷ Rok měl pak 354 nebo 355 dnů a počátky měsíců nebyly pevně stanoveny – záleželo na očitém pozorování měsíce (Bláhová, 2001, s. 78). **Lunární rok** je tedy asi o 11 dnů kratší než sluneční rok. Nemá pevný začátek – každý rok začíná ve srovnání se slunečním rokem o 11 dnů dřív – začátek **lunárního kalendáře** tak projde postupně všemi ročními obdobími (Tamtéž, s. 78-79). Nejstarší byl kalendář babylónský a egyptský. S rozvojem zemědělství začal být důležitější **tzv. lunisolární kalendář**, který rozlišoval jednotlivá roční období

---

³⁷ Měsíc (tzv. synodický) trvá 29 dní, 12 hodin, 44 minut a 2,98 sekundy. Kalendář by měl mít 12 těchto synodických měsíců, avšak může počítat pouze s celými jednotkami. Tento rozpor řešili tvůrci kalendářů od pradávna. Měsíc o 29 dnech se nazývá **dutý** neboli **nerovný měsíc**; 30 denní pak **plný** neboli **rovný**. Zbytek bývá vyrovnán vkladným dnem. BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Praha: Libri 2001, s. 77.

(Bláhová, 2001, s. 77). Některé etnické skupiny používají lunární kalendář dodnes, např. někteří Arabové (Tamtéž, s. 78).

Pod vlivem měsíčních fází probíhá řada rozmanitých jevů. Jsou to například déšť, příliv a odliv, březost samic nebo menstruační cyklus. Toho si také povšimli starověcí lidé, kteří byli závislí převážně na zemědělství. Proto je symbolika pro měsíc, plodnost, rostliny, vodu a déšť v řadě případů podobná nebo totožná. S měsícem souvisí také různé iniciační obřady u tzv. přírodních národů. Kalendáře a měření času závisely (a závisí) také na společnosti, pro kterou jsou vytvořeny a na přírodních podmínkách té které oblasti. Pohyby astronomických těles (zejména Země, slunce a měsíce) se člověku jevily jako **periodické opakování přírodních jevů**. Od nich byly odvozeny první jednotky pro měření času (dny, měsíce, roky).

Evropská tradice staví na **juliánském a gregoriánském kalendáři**. Juliánský byl zaveden k roku 46 př. n. l. Gaiem Juliem Caesarem. Rok měl mít nadále 365 dnů, každé čtyři roky byl vkládán 1 přestupný den (Bláhová, 2001, s. 85). Caesar rozdělil rok na 12 měsíců, ovšem umělých, měly již po 30 a 31 dnech (únor již měl 28 dnů jako dnes, sem se vkládal onen přestupný den). Problémy juliánského kalendáře byly dva, totiž nedodržel přirozený měsíční cyklus (rozdíl byl celý den za 308 let při začátku novoluní) a ani délka slunečního roku nebyla přesná (po asi 128 letech se všechna data posunula o jeden den zpět) – proto byl reformou Řehoře XIII. v roce 1582 nahrazen po něm nazvaným tzv. gregoriánským kalendářem (Tamtéž, s. 105, 112). Cíle kalendáře byly: přesnější výpočet měsíčních fází (tzv. *měsíční vyrovnání*) a tzv. sluneční vyrovnání (kalendářní rok měl být roven roku „tropickému“). Hlavním bodem pak bylo snadnější určování Velikonoc, které nadále měly připadat na neděli po prvním úplňku po jarní rovnodennosti (Tamtéž, s. 113-114).³⁸ Gregoriánský kalendář tedy řešil podrobně pohyb měsíce po obloze. Starogermáni měřili čas podle noci (podle měsíce) a pozůstatky tohoto způsobu měření se uchovaly v lidových

---

³⁸ Rozdíly mezi juliánským a gregoriánským kalendářem byly samozřejmě složitější. Vzhledem k rozsahu a povaze této studie je podáváme velmi obecně. Cílem astronomů a astrologů např. bylo, aby Velikonoce nepřipadaly na stejné datum jako židovský svátek Pesach (někdy se kryjí), a aby bylo slunce ve znamení Ryb (ryby mají pro křesťany zvláštní význam). BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Praha: Libri 2001, s. 225.

tradicích – některé svátky se slaví v noci (Vánoce, Velikonoce, Svatojanská noc, Letnice; viz kap. 5.2.2).

Také **týden** je časovou jednotkou počítanou podle pohybu měsíce na obloze – odpovídá jedné čtvrti měsíce. Týden má tedy sedm dnů. Podle měsíce Římané nazývali **druhý den týdne** – *Dies Lunae* (*Den měsíce*). Neděle byla zasvěcena slunci (Bláhová, 2001, s. 275). Odtud italské *lunedì* nebo francouzské *lundi*; anglické *Monday* (pondělí).

V lidové kultuře se objevují např. dětské **hádanky** spjaté s měsícem jako časovou jednotkou: „*Stojí, stojí dub,/ a na tom dubě/ dvanáct větví,/ na každé větvi/ po čtyrech hníždách,/ a v každém hníždě/ po sedmi vajíčkách.*“ Výsledek: rok, měsíce, neděle, dni (Erben, 1984, s. 51). Nebo jiná: „*Stojí, stojí chrám,/ a v tom chrámě sloup,/ na sloupě dvanáct domů,/ v každém domě třicet trámů/ a dvě věci veskrz ustavičně chodí.*“ Tajenka: Svět, rok, měsíc, den a noc (Tamtéž, s. 51). Obě tyto hádanky jsou vystavěny na stejném principu, postupují od většího k menšímu, od vyšších jednotek k nižším. Jiná kratší hádanka se týká jen měsíců v roce: „*Dvanácte panen/ v jedné posteli,/ a žádná na kraji.*“ (Tamtéž, s. 51).

Lidová frazeologie zná přísloví pro vyjádření toho, že se něco nikdy nestane: *za uherský měsíc* (Dobrovský, 1963, s. 99) nebo *(jednou) za uherský měsíc/ rok* (SČFI 2, 2009, s. 176). Tento výrok, který je často používán, má expresivní zabarvení a označuje nevíru v uskutečnění něčeho. Vychází z historické skutečnosti, kdy v době tureckých válek byli vojáci najímáni do služby v Uhrách na určitou dobu, ale ta se stále prodlužovala. Dnes říkáme věty jako „*Dostaneme se k rodičům jednou za uherský měsíc.*“ (Tamtéž, s. 176). Dobrovský uvádí ještě přísloví *vypad po měsíci, tj. utekl*, zřejmě ve smyslu velmi brzy odešel pryč, „vypařil se“ (Dobrovský, 1963 s. 98). Zaorálek k tomu přidává výklad „*prchl, aby ušel trestu*“ (Zaorálek, 1996, s. 190). Dnes se ve vězeňském slangu (původně) i v běžné mluvě ustálil slovesný výraz: *dostat několik měsíců/ let*. (SČFI 3, 2009, s. 366). Znamená počet měsíců, které si člověk „odsedí“ ve vězení.

S měsícem jako s časovou jednotkou souvisí pojmy jako *kalendářní měsíc*, také adjektivum *měsíční* (*měsíční výplata*) nebo adverbium *měsíčně* (*měsíčně dostává výplatu*). Některé měsíce jsou **zasvěceny jistému účelu nebo ideji**, např. *březen je měsícem knihy* (zvláště za socialismu, SSJČ).

5.2.2 Lunární svátky

Církevní svátky jsou dvojího druhu, tzv. svátky stálé a nestálé. Tyto pohyblivé svátky, *festa mobilia*, připadaly na různá data.

Nejvýznamnějším svátkem, který se řídí podle měsíce, jsou **Velikonoce**. Pripadají *na neděli po prvním jarním úplňku*, tzn. od 21. března do 25. dubna. Předchází jim čtyřicetidenní půst a týden před nimi se nazývá pašijový týden (Květná neděle, Zelený čtvrtek, Velký pátek, Bílá sobota, Boží hod velikonoční). Velikonoce jsou uzavřeny Velikonočním ponděním, lidovým svátkem. Následuje šest nedělí, které mají svůj liturgický význam. Je to nejstarší křesťanský svátek, který vznikl ještě v apoštolských dobách (Bláhová, 2001, s. 222). Podle Velikonoc se určoval také někdy začátek roku (Francie, Flandry, Švýcarsko apod.). Ve 14. století toto měření zaniklo (Bláhová, 2001, s. 336-337).

Velikonoce mají velkou symboliku, co se týká **cykličnosti života** – smrt a zmrtvýchvstání Krista (souvislost s měsíčním cyklem). Stejně tak v nich hraje roli **symbolika noci** – na Bílou sobotu je pálen oheň a nastává Ježíšovo vzkříšení (symbolika vycházejícího slunce). Mezi lidové obyčeje (v souvislosti s měsícem) patřilo svěcení ratolestí na Květnou neděli a jejich nošení na pole o den později (posvěcení úrody), nebo obyčeje s vodou a s pomlázkou, které měly zajistit ženě plodnost. Na Velikonoce se tradičně svěťí voda, lidé se rituálně omývají, někdy se svěťí i jídlo nebo rostliny (již předkřesťanský zvyk). Čistí se také obydlí a chlévy. Vajíčko symbolizovalo plodnost, stejně jako zajíc, který je někdy nosí (Československá vlastivěda III. Lidová kultura, 1968, s. 244). Předkřesťanské svátky v období Velikonoc měly zřejmě zajistit dobrou úrodu a plodnost po celý rok (Tamtéž, s. 244). Zvyků spjatých s Velikonocemi je opravdu mnoho, chtěli jsme zde upozornit jen na ty, které jsou svázány s významem měsíce v lidové kultuře.³⁹

Dalším pohyblivým svátkem jsou **Letnice** neboli **Boží hod svatodušní**, kterými se velikonoční cyklus končí. Lidově se Letnicím říkalo zelené svátky.⁴⁰ V raném středověku

---

³⁹ BROUČEK, Stanislav, JEŘÁBEK, Richard (eds.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska II*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 1123-1125.

⁴⁰ Zelené kvůli vegetačnímu období. Příbytky se zdobily zelenými ratolestmi, které se strkaly kolem oken a za obrázky, aby si na ně mohl Duch svatý sednout. *Tamtéž*.

byly Letnice, stejně jako Velikonoce dnes, datem hromadných křtů; večer před Letnicemi se svěťí křestní voda. U katolíků se za Letnic biřmuje. Letnice připadají na sedmou neděli po Velikonocích (nejdříve je to 10. květen, nejpozději 13. červen). Jde o druhý největší svátek církevního roku, kdy si křesťané připomínají seslání sv. Ducha. Z původního svátečního týdne se stal dnes nedělní svátek s lidovou oslavou v pondělí.

V lidové představě je to obzvlášť šťastný den pro narození dítěte. V kostele se vypouštěla při bohoslužbě dřevěná či živá holubice. Na Moravě se v této době provádí **jízda králů a královničky**. O Letnicích začala sezóna pasení dobytka, **první vyhánění na pastvu** se konalo po půlnoci a mělo svůj rituál. Rituálem se stala také první koupel v přírodě, **čištění studánek** a návštěva léčivých pramenů. Studánky se zdobily kvítím. Tento svátek má původ již v antice, byl zasvěcen bohyni Dianě (mj. bohyni měsíce) a nazýval se **květnové Idy** (připadal na květnový úplněk). Ženy v této době čistily prameny a studánky a pak se v nich omyly. Bylo to očišťování a zároveň rituál plodnosti. Všechny tyto úkony měly magický podklad – měly přinést dobrou úrodu a naklonit si přírodu. Některé praktiky měly přivolat déšť, zvláštní funkci měla žába (rosnička, ropucha).⁴¹ Vidíme, že Letnice jsou spojeny se symbolikou měsíce a také mají shodné rysy s Velikonocemi. Důležité je spojení měsíce s vodou, s vegetací a s plodností a ženami. Připomíná se jeho cykličnost a proměnlivost.

Velikonoce řídí časově i další církevní svátky, např. svátek sv. Trojice (osmá neděle po Velikonocích) nebo svátek Božího Těla (čtvrtek po osmé neděli po Velikonocích).⁴²

5.2.3 O dvanácti měsíčkách

---

⁴¹ BROUČEK, Stanislav, JEŘÁBEK, Richard (eds.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska II*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 475.

⁴² V českých zemích se slaví božítělovým průvodem s prvky polních a prosebných procesí. Kněz pod baldachýnem nese monstranci ke čtyřem oltářům pod širým nebem, dívky sypou z košíčků okvětní lístky. U každého oltáře se pronáší modlitba za úrodu a žehná se. Oltáře se zdobí zelenou břízkou, kterou si lidé trhají a nosí domů. Bříza má magické účinky, chrání dobytek před čarodějnicemi, dům před bleskem a růst plodin. BROUČEK, Stanislav, JEŘÁBEK, Richard (eds.), *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska II*. Praha: Mladá fronta 2007, s. 62-63.

Pohádka *O dvanácti měsíčkách* je dosti vzácná. Z terénního výzkumu se dochovala pouze v jednom exempláři, který zachytila Božena Němcová od slovenské služky Marky. Zmínku o tom, že by se mohlo jednat o **český (slovenský) námět**, nalezneme také v Klaretově *Astronomiáři* (Československá vlastivěda III. Lidová kultura, 1968, s. 263).

Jde o pohádku velmi zvláštní, dalo by se říci s prvky „mytologickými“ a reálnými. Měsíce jsou zde **personifikovány a zobrazeny jako postavy**. Pohádka vypráví o matce a dvou dcerách, vlastní Holeně a nevlastní Marušce. Maruška byla dobrá a hezká, a matka ji proto neměla ráda. Holena byla škaredá a líná, Maruška pracovitá. Objevuje se zde stereotyp hodné a ponižované dívky, která nakonec přijde ke štěstí. Zkouškou jsou pro ni obtížné úkoly, které jí ukládají macecha se zlou Holenou. Úkoly jsou celkem tři: přinést v lednu fialky, přinést jahody a třetí den přinést červená jablka. Tyto nemožné úkoly se dívce podaří splnit za pomoci personifikovaných dvanácti měsíců, zde lidově pojmenovaných deminutivem **měsíček** (dobrota, laskavost). Dvanáct mužů sedí na vrcholu lesa kolem veliké vaty: „*Tam hoří veliká vatra a okolo ní leží dvanáct kamenů; na těch kamenech sedí dvanáct mužů. Tři mají bílé vousy, tři jsou mladší než oni, tři ještě mladší a ti tři nejmladší jsou nejkrásnější. Nemluvili, jenom tiše seděli a dívali se do ohně. Těch dvanáct mužů bylo dvanáct měsíců. Nahoře na největším kameni seděl Leden, ten měl vlasy i vousy bílé jako sníh a v ruce držel kyj.*“ (Němcová, 1991, s. 29-30). Na vyvýšeném místě sedí měsíc, který právě kraluje – Leden. Když měsíčkové uslyší Maruščino hoře, vládu nad vatrou (a Zemí) přebere Březen a fialky okolo rozkvetou. Podobně je tomu u jahod (Červen) a červených jablek (Září). Vše končí potrestáním viníků: Holena se vydá sama do lesa, je k měsíčkům nezdvorná a se zlou se potáže – zmrzne v lese a s ní i její matka, která se ji vydá hledat. „*Dobré Marušce zůstala chaloupka, kravička i kousek pole, našel se k tomu i hospodář a oba spolu spokojeně žili.*“ (Tamtéž, s. 35). Vidíme, že pohádka *O dvanácti měsíčkách* má legendární základ, a poučení, které z ní vyplývá je, že člověk musí vždy zůstat pokorný před přírodou (personifikované měsíce), a že člověk, který je dobrý, se nemusí těchto nadpřirozených sil bát. Zlo je v této pohádce velmi krutě potrestáno.

5.3 Měsíc a astrologie

Měsíc hraje významnou roli také v astrologii, nauce o pohybu hvězd a jejich výkladu, a tzv. **tvoření horoskopů**. Měsíc představuje ženský princip, je vládkyní ženy, zejména v jejím horoskopu plní výraznou roli (stejnou jako má slunce u muže). Rozlišujeme sluneční a měsíční znamení zvěrokruhu, neboť stejně jako slunce projde 12 znameními za rok, měsíc tuto dráhu uběhne zhruba za 30 dní. V současnosti jsou velmi populární *tzv. lunární kalendáře*. Podle znamení, ve kterém se měsíc právě nachází, se mají dělat určité úkony; tato znamení jsou důležitá pro člověka, kterému horoskop radí, kdy jsou které orgány ovlivněny tím kterým znaméním (na zahradě, u žen dieta, stříhání vlasů apod.).

5.3.1 Měsíční znamení

V antice se zrodil **zvěrokruh (zvířetník, zodiak)**. Zodiak obsahuje 12 znamení; jde o roční cyklus, který způsobuje pohyb slunce kolem Země. Starověcí hvězdáři rozdělili oběžnou dráhu slunce na 12 stejných částí, a souhvězdí, která v těchto částech viděli, pojmenovali většinou podle zvířat. Slunce za rok prochází těmito souhvězdími: Beran, Býk, Blíženci, Rak, Lev, Panna, Váhy, Štír, Střelec, Kozoroh, Vodnář a Ryby.

Astrologové věštili z postavení planet a hvězd budoucnost a osud. Významnými astrology starověku byli egyptští kněží, Peršané a staří Keltové. Také měsíc prochází dvanácti znameními. Vedle slunečních znamení se v astrologii určují také ascendenty (záleží na hodině narození) a **měsíční znamení (lunární zodiak), postavení měsíce v době narození**.

Měsíc a měsíční znamení vyjadřuje citovou oblast a psychiku jedince. Poloha měsíce v době našeho narození vypovídá o tom, jak se vnitřně cítíme, jak vyjadřujeme emoce a city, jaké jsou naše ideály a cíle. U žen určuje také fyzično a dává nám pohybové schopnosti. Pro ženu je údajně měsíční znamení důležitější než sluneční, protože luna je vládkyně ženy. Horoskopy sestavovali již obyvatelé Mezopotámie, Egypta, Persie, Arábie, Číny, Indie, ale také Aztékové nebo Inkové a další pohanské národy. Konstelaci nebeských těles využívali pro zakládání měst, chrámů, paláců, sestavovali i osobní horoskopy.

Každému znamení je přiřazena určitá **část těla**, kterou toto znamení ovlivňuje. Skopec ovlivňuje hlavu, Býk vlasy a šíji, Blíženci ruce a ramena, Rak prsa, Lev srdce, Panna útroby, Váhy ledviny, Štír pohlavní orgány, Střelec stehna, Kozoroh kolena, Vodnář lýtka a Ryby

chodidla. Tomuto rozdělení lidského těla se říká *melothesia*. Převzali ji také křesťané a v 6. století byla legitimována na koncilu v Braze (Royt-Šedinová, 1998, s. 14). Rané křesťanství v podstatě pohanskou astrologii odmítalo, nechtělo, aby věřící z hvězd věštili. Považovali zodiak za pohanský. Postupně však tento pohanský zvyk přijali a vykládají zvířetník křesťansky (Tamtéž, s. 14).

Se zvířetníkem souvisí **alegorie ročních období a měsíců**. Rozdělení času a roku poukazuje na pravidelný rytmus života a práce na světě. Ten je daný zejména slunečním pohybem. O ročních obdobích se zmiňují již antičtí autoři a ve středověku jsou roční doby chápány také alegoricky v kontextu lidského života (jaro – dětství, podzim – stáří).

Měsíční fáze jsou rozčleněny do **sedmi** dnů. Dlouho před objevením pohybu planet byly právě měsíční fáze posvátnou mírou času, viz Žalm 104, 19: „*Ty jsi učinil měsíc měřením času (...)*.“ Sedmička byla nazývána také *numerus perfectus*, což je dáno pozorováním přírodních jevů. S měsícem je svázáno i číslo **dvanáct**, protože v mnoha kulturách byl rok dělen na dvanáct měsíců, dvanáct je znamení zvěrokruhu a dvanáct hodin má den a noc.

Najdeme také spojitost mezi grafickými znaky a fázemi měsíce (hebrejské písmo, Řekové, Skandinávci, Babyloňané). Například v jednom díle Dionýsia Thráka samohlásky odpovídají úplňku, znělé souhlásky půlměsícům a neznělé novoluní.

5.3.2 Lunární kalendář

V dnešní době jsou velmi populární **lunární kalendáře**. Vysvětlují nám, jak přizpůsobit svou činnost podle měsíčních fází a podle znamení, ve kterém se měsíc právě nachází. Jsou vydávány v klasické kalendářové nebo knižní podobě.

Měsíc se na své cestě zvěrokruhem vždy na dva tři dny zastaví. Tato okolnost je důležitá pro sestavování horoskopů nebo pro různá kouzla a vhodnou činnost. Například *měsíc v beranu* symbolizuje ochranu a odvahu; *měsíc v býku* lásku, plodnost, majetek, růst a peníze; *měsíc v bližencích* je vhodný ke studiu, prorocství a pronesení přání; *měsíc v raku* přináší lásku, je vhodný pro péči o rodinu a city; *měsíc ve lvu* je vhodný pro tvořivé činnosti; *měsíc v panně* uzdravuje a očišťuje; *měsíc ve vahách* je např. vhodný pro svatbu, pro

navazování partnerství, je to vhodný čas k práci na sobě; *měsíc ve štíru* je plný milostné magie a zbavování se strachu; *měsíc ve střelci* je např. vhodný pro cestování; *měsíc v kozorohu* je vhodný pro nové plány; *měsíc ve vodnáři* je vhodný pro pochopení věcí a tajemství a konečně *měsíc v rybách* je vhodný opět k lásce a snům (Fentonová – Dee, 2003, s. 83).

Období růstu měsíce je obecně dobré pro růst a upevnění něčeho. Například rostliny zasazené za přibývajícího měsíce lépe rostou. **Za ubývajícího měsíce** se rány lépe hojí a vůbec nastává čas pro uzdravování. Za ubývajícího měsíce se můžeme například zbavit zlovyku.

Novoluní ohlašuje počátek nového cyklu a symbolizuje mládí. V ženském cyklu období panenství, nevinnosti nebo početí. Nov symbolizuje období začátků, je to období vhodné pro práci na svém zdraví a osobním růstu, pro realizaci plánů na nadcházející měsíc.

Měsíc v úplňku připomíná kotouč, kruh – symbol věčného života, který nemá začátek ani konec. Vyjadřuje věčný koloběh veškerého dění. V této chvíli připomíná slunce, tehdy se protikladné síly slunce a měsíce protínají. Měsíc v úplňku je nejpłodnější, symbolizuje také hojnost a osvětlení. Dává plodnost polím i tělu. Nejmnocnější dny jsou před úplňkem tři dny a den úplňku. Za úplňku se čaruje, přivolává se láska a síla. Úplněk je také spojován s šílenstvím nebo náměsíčností. Lidé citliví bývají zranitelnější nebo neklidní. Úplněk může zvýšit nehodovost nebo vyvolat epileptický záchvat. Během roku proběhne 13 úplňků. Každý z nich probíhá pod jiným znamením a v jiném ročním období. Každý na nás tedy působí jinak.

5.4 Měsíc a jeho vliv na přírodu

Charakteristickým rysem měsíce je jeho **proměnlivost**. Měsíc *roste, ubývá a mizí*. Tak jako člověk i měsíc se *narodí, vyvíjí a zaniká*. Po jeho zániku následuje vždy jeho znovuzrození – novoluní. Tento cyklus je věčný a samozřejmý. Tato **pravidelnost** a **věčný návrat k počátku jsou podobné rytmu života**. Měsíc tedy vládne času, ale také přírodě,

kteřá je též řizena cyklickým vývojem vzniku a zániku (rostlinstvo, plodnost lidí a zvířat, vody).

Měsíc svojí cyklickou povahou připomíná počátek, vývoj i konec našeho života, zejména **života ženy**. Měsíc v úplňku pro nás představuje **dokonalý tvar koule**, jasný a čistý obraz. Měsíc pokaždé lidské oko vnímá trochu jinak, jednak je to díky jeho **proměnlivému tvaru**, jednak i díky **proměnlivosti jeho světla**. Někdy jsou na měsíci vidět *krátery*, jakési skvrny. Odtud má svůj původ výraz *měsíční krajina*, který zohledňuje jednak liduprázdnost měsíce, jeho nehostinnost a jeho povrch s mnoha krátery a prachem.

Měsíční ústřední motivy a lidovou symboliku lze seskupit:

a) *plodnost* (vody, rostlinstvo, žena);

b) *pravidelné obnovování* (had a měsíční živočichové, iniciační rituál);

c) *čas a osud* (měsíc měří, snová osudy);

d) *změna světla ve tmou a naopak* (úplněk, novoluní, horní a dolní svět, dobro a zlo).

Symbolika skrytého (temná noc, tma). Ve všech uvedených motivech převládá **idea rytmu**, jehož základem jsou po sobě následující **protiklady (bytí, nebytí)**.

Nesporný je **vliv měsíce** na život člověka, zejména život ženy, na vegetaci, živočichy i vodstvo, podle měsíce se jmenují některé přírodní jevy a probíhají různé obřady u přírodních národů. Přírodní je také **symbolika měsíce**. Toto vše se promítá samozřejmě do **jazyka**.

5.4.1 Měsíc a životní cyklus člověka

Muži a zvláště ženy jsou spojeni s měnícími se tvářemi měsíce, přibýváním, úplňkem, ubýváním a novem. Měsíc působí také na naše **zdraví**, přitahuje vodu v našich tělech a působí tak na náladu, spánek a celkový zdravotní stav.

Měsíc souvisí zejména s **ženou, s její podstatou a jejím životním cyklem**. Ženě jsou přisuzovány podobné vlastnosti jako luně – *vlídnost, empatie, osobní angažovanost*, ale také negativa jako *nestálost, neobjektivnost a nelogičnost*. Ve staré Číně považovali měsíc za ženské znamení „jin“, protože měsíc sám světlo nevyzařuje, pouze pasivně přijímá, a také je zde podobnost měsíčních fází s ženským menstruačním cyklem. Jen vzácně se měsíc pokládá za mužský symbol (zřídka v úplňku), téměř výhradně je interpretován jako ženský element.

Žena je také matkou a měsíc je symbolem plodnosti ženy, zvláště stojí-li v úplňku. Roste, podobně jako roste lůno budoucí matky. Také cykly v těle ženy jsou spojovány s měsícem (perioda – lidově měsíčky).

Slovo *menstruace* pochází z latiny, pro tento ženský cyklus je používáno také synonymum *menses*, *měsíčky*, *čmýra* nebo *květ ženský*. Ve staročeštině se menstruace nazývala *čmajra*, *flus*, *přirozená nemoc* nebo *věc*, u Jungmanna také *měsíčné*, *měsíčný tok* nebo *měsíčný květ*. *Nepravidelnosti menstruace* se léčily různými lidovými způsoby, znamenaly vlastně odklonění od pravidelného měsíčního cyklu. K léčbě patřila dieta, koupele a různé odvary. Při opaku – *silném krvácení* byla také doporučována vhodná dieta (mírnost v přijímání pokrmů). Léčily se *bolesti* při menstruaci. V době menstruace jsou všechny ženy (v různých kulturách) považovány za nečisté. Menstruační krev se také používala jako lék. (BROUČEK, Stanislav, JEŘÁBEK, Richard, 2007, s. 549-550). Dnes se menstruaci říká také expresivně *krámy* (*Slovník českých synonym*, s. 135). Souvisí to zřejmě s pojmenováním *krámy jako věci* nebo *nepotřebné věci*. *Menopauza* neboli *přechod* je pojmenování odvozené také od měsíce

Měsíc má velký vliv na **plodnost a těhotenství**, časovou jednotkou měsíc, označujeme také jednotlivá stádia stáří plodu: *být/ bejt v několikátém/ několikátým měsíci* (SČFI 3, 2009, s. 366). Odpovědí je např. „*jsem v pátém měsíci*“. Také porod je řízen měsícem, říká se, že za úplňku *praskají plodové vody*.

Věřilo se, že měsíc ovlivňuje také naše **zdraví**, opět zejména u žen: vlasy a jejich růst nebo průtok krve žilami. Stříhat si vlasy např. máme pouze v době přibývajících měsíce a ve znamení lva. Jednotlivá měsíční znamení mají vliv na určité části těla. Tehdy je vhodné je léčit a věnovat se jim.

Měsíc **svým tvarem připomínal** kulatou lidskou **tvář**, proto se setkáváme s přirovnáním *tvář jako měsíc*, *usmívat se jako měsíček*. V některých jazycích existuje také jméno Měsíc (indiáni) nebo Luna (např. Harry Potter). *Měsíc* nebo *Měsíček* přezdíváme také člověku s kulatou tváří (Moldanová, 2004). Někdy říkáme o někom, že *má krátery na obličejí*. Mohlo by se jednat také o podobnost s měsíčními krátery. Přirovnání *rozplácnout se jako měsíček na plotně*, hojně rozšířené u mládeže, souvisí také s měsíčním tvarem a jeho

kulatostí. S tvarem měsíce souvisí také *půlměsíček na nehtu* – u Jungmanna např. doklad „*Měsíček mezi palcem a rukou zmizet jemu (malomocnému)*“.

Lunární cyklus a měsíc se staly součástí novodobých čarodějnických rituálů a **neopohanství** (*wicca*). Součástí jejich obřadu je oslava úplňku. Tančí se okolo ohně. Čarodějnice také tráví noci za úplňku ve volné přírodě a pozorují měsíc. Moudré ženy a vědky v měsíčním světle také sbírají rostliny a byliny. Síla měsíce se při úplňku totiž znásobuje. K měsíční magii se používá vrbový proutek, stříbrný kalich a měsíční kámen. Také se může vyrobit a nosit měsíční talisman. Je jím například tarotová karta X (Kolo života) se zobrazením luny nebo určité krystaly (*měsíční kámen* – pojmenování na základě barevné podobnosti).

Díky své cykličnosti byl měsíc považován za *nesmrtelný* a v souvislosti s tím za místo, kam odcházejí *duše mrtvých*. V lidové představivosti byl spojován také se **smrtí**. Ta byla také spojena s *bledým a chladným měsíčním světlem*. Měsíční spjatost se světem mrtvých je zřejmá, sám zaniká a tři noci zůstává nebe temné. Čtvrtého večera se však znovu zrodí. Stejně tak i mrtví změní svojí úroveň bytí, smrt je podle lidové víry přerod v něco jiného. Zesnulí podle mnoha mytologií odcházejí na měsíc nebo se vrací pod zem. Měsíční božstva mívají též podobu pohřební (Mani, Persefoné). Vznikání a zanikání a neustále se opakující fáze měsíce jsou symbolem principu věčného života a smrti. Věřilo se, že tak jako existují dva světy, svět živých a svět záhrobní, existuje také slunce a měsíc. Slunce bylo podle raně křesťanských představ obrazem Boha a Měsíc obrazem člověka, který přijímá jeho světlo. S tímto souvisela také **symbolika zmrtvýchvstání**.

I v lidové poezii (v písních) se ve spojitosti s měsícem objevuje motiv smrti: „*Svíť, měsíčku jasný,/ nezacházej ještě:/ že je můj holeček/ na daleké cestě,/ (že je můj holeček/ na daleké cestě.)// Na daleké cestě,/ mezi rovinama:/ to sám Pán Bůh soudí,/ co je mezi náma.// Mezi náma dvěma/ láska nejstálejší;/ ta nám bude trvat/ do smrti nejdelší.*“ (Erben, 1990, s. 114). Je zde paralela mezi *zacházením měsíce* a „dalekou cestou“ – milá prosí měsíc, aby ještě svítil.

Symbolika měsíce souvisí v tomto pojetí s **cykličností života, s plodností a rytmickou změnou**. Měsíc je symbolizován například *hadem, bleskem* nebo *spirálou*. Spirála neboli oblouk je spjat jednak s vývojem měsíce a jeho fázemi, ale také s plodností (*rohy* u

egyptských bohů; *mušle* viz souvislost s ženskými pohlavními orgány). *Mušle* je podle lidového názoru tvořena měsíčními paprsky a perla, kterou žena nosí jako přívěsek, spojuje ženu s mušlí a s vodou. *Blesk* připomíná měsíční světlo a ohlašuje déšť, kterému vládne podle lidové víry měsíc. *Tkalcovství* souvisí s měsícem v tom smyslu, že měsíc *tká lidské osudy*. Proto měsíční božstva jsou často patronem tkalců (souvisí také s *pavoukem*).

Člověk se v životě měsíce poznává. A to proto, že prožívá stejné fáze života a měsíční znovuzrození je výsledkem lidské **touhy po obnově**. Snad proto lidé touží vlastnit svůj *pozemek na měsíci* a snad proto vzniklo tolik uměleckých děl spjatých s měsícem. Namátkou jmenujme sonátu Měsíční svit od Ludwiga van Beethovena, operu Rusalka Antonína Dvořáka; z literatury již zmiňovanou baladu Vodník Karla Jaromíra Erbena nebo Máchův Máj, Výlet pana Broučka do Měsíce od Svatopluka Čecha; z populární hudby například píseň Moon River nebo Loudá se půlměsíc.

5.4.2 Měsíc a rostlinstvo

Plodnost zvířete a **plodnost rostlin** podléhá měsíci. Měsíc má moc plodnosti, periodického tvoření a nevyčerpatelného života. Měsíc má velký **vliv na zemědělství**, rostlinstvo je také podřízeno rytmu měsíce. Lidé věřili, že měsíc ovlivňuje stoupání a klesání šťáv v rostlinách. Dnes je opět moderní věda, která učí, že sít se má za novoluní, zatímco sklízet, když měsíc ubývá (srov. Paungner, 2002).

Velmi mnoho bohů měsíce jsou zároveň bohy plodnosti a zemědělství. Pro zemědělce se stala bohyní sama **Země**, která někdy s bohyní měsíce splývá (např. Déméter a Hékaté). Země člověku poskytuje plody, živí ho, z ní vyrůstá vegetace. Uctívání bohyně měsíce (nebo Matky Země) ukazují vztah člověka k přírodě a k životu. S tímto souvisí matriarchální pojetí starého světa a umění, kdy byly nalézány sošky žen se zdůrazněnými prvky plodnosti a mateřství. Měly náboženskou funkci, měly zajistit ochranu a pomoc.

V procesu setby a sklizně lidé také spatřovali obraz života, smrti a znovuzrození (podobně jako u měsíce). V měsíci má předobraz pojmenování pro **náčiní srp (podobnost**

tvarem) jakožto žnouce lidový nástroj⁴³, a také přeneseně pojmenování měsíce *srpna* pro čas žní.

Mnohé lidové pověry a pranostiky souvisely se zemědělstvím a úrodou, se setím a sklizením. Např: „*Listopadu měsíce když hřmí, hojnost obilnou, úrodu i množství to znamená.*“ (Vašků, 1998, s. 291) nebo: „*při schodu měsíce má se dříví k stavení i k palivu porážet.*“ (Tamtéž, s. 297).

Měsíčními rostlinami jsou především rostliny vodní, jako leknín nebo řeřicha potoční, ale i jasmín nebo mák. Tyto květiny jsou převážně bílé. Vrba je známá jako strom měsíčních přání. Na její větve v den měsíčního svátku čarodějnice vážou stužky (stříbrné nebo světle modré). Jiným měsíčním stromem je santal, dřevo očisty a uzdravení, ochrany. *Měsíční rostliny* (v jiném pojetí *ty, které kvetou v noci*; ostatní rostliny se *při měsíci zavírají*) se používaly jako léčivé při ženských obtížích. Jedna z rostlin se nazývá také *Měsíček lékařský*. Existuje celá *čeleď rostlin měsíčkovitých* (např. i *měsíček luční, měsíček nivní*; Jungmann); rostlinou je i kaprad'ovitá *měsíčenka* (Jungmann); pravděpodobně pojmenovány **podle svého tvaru nebo času květu** (viz také latinský název pro měsíček *calendula* – v latině podle prvního dne v měsíci). Na základě **podobnosti s tvarem půlměsíce** říkáme například *měsíček pomeranče*. Bolehlav veliký zvaný lidově **měsíčník** má jinou slovo tvornou motivaci, souvisí s *měsíčností* (náměsíčním stavem), které zřejmě tato bylina vyvolává.

5.4.3 Měsíc a živočichové

Některá zvířata **svým tvarem nebo životem připomínají měsíc** a jsou jeho **symboly**. Např. *hlemýžď*, který vylézá a zalézá do své ulity;⁴⁴ *medvěd*, který se v zimě ztratí a znovu se objeví až na jaře; *žába*, protože se ponoří a opět objeví na hladině, *had*, protože se ukáže a

---

⁴³ V jiných kulturách je s měsícem spojován např. *luk* (tvar srpku) nebo *dvousečná sekera se dvěma půlměsíčními ostrými* (připisovaná Amazonkám).

⁴⁴ Hlemýžď byl spojován s měsícem také díky své vlhké stopě. Lidé věřili, že může cestovat do podsvětí a vracet se zpět. Mexický bůh měsíce byl zobrazován v hlemýždí ulitě. Podle lidu se také různými škeblemi, mušlemi a ulitami zaháněly bouřky. VAŠKŮ, Zdeněk, Velký pranostikon. Praha: Academia 1998, s. 189.

zase zmizí, a protože svléká kůži. Tyto původní významy jsou však v české kultuře již často „smyty“.

V pohádkách je však často **had** manželem nějaké ženy. Had symbolizuje *nesmrtelnost* a může symbolizovat také *pramen* (hlídá i *strom života* a *zlatá jablka* viz např. Pták Ohnivák a liška Ryška). Měsíc vládne *menstruačnímu cyklu* i u živočichů. Měsíc jako božstvo v podobě muže nebo hada se často sbližuje s ženami. Proto se například eskymácké ženy dívky nedívají na měsíc, protože se bojí, aby neotěhotněly (Eliade, s. 175). V Indii ženy, které touží po dítěti, uctívají kobru. (Tamtéž, s. 175). Had má schopnost plodit, obnovovat, svlékat kůži a tím je nesmrtelný. Podobný hadovi je **drak**. Had nebo drak se spojuje s prameny, vodními toky nebo rybníky. Symbolem pramenů bývají také *dva navzájem spletení hadi*. Zmíněná symbolika vychází z faktu, že měsíc poskytuje déšť. Had je spojován se smrtí (přebývá v zemi) nebo s nesmrtelností (věčně se obměňuje). V Bibli je had chápán jako pokušitel, který pobízí k hříchu. Na Východě je had nebo drak šťastným znamením, ale může být též vodní příšerou nebo vodním božstvem. V evropské mytologii je drak nepřátelské zvíře, které musí být přemoženo. V pohádce často bojuje hrdina s drakem, který stráží princeznu nebo poklad (princ Bajaja). V některých společenstvích nosí děti had (Guatemala, Austrálie, Afrika). Z řecké mytologie známe například Medusu, která měla místo vlasů hady. Had je také původcem magické moci, stejně jako měsíc. Had žije pod zemí, zná všechna tajemství, je pramenem moudrosti a předvídá budoucnost. Kromě pokladu hlídá had i vědění a tajné nauky. V mnoha pohádkách, kdokoliv sní hada, bude *rozumět jazyku zvířat* (Zlatovláska).

V Čechách se s měsícem symbolicky pojí i jiní živočichové, např. přirovnání *svítí jako rybí oko* – vodní živočich. Ryba je také *měsicožil* (Jungmann). Ze zkušenosti víme, že **psi a vlci vyjí při měsíci**, zvláště při úplňku. Odtud snad frazém *štěkat na měsíc* značící urážku na cti (Zaorálek, 1996, s. 190). Má tedy negativní konotaci, snad je spojován se psem jako nečistým zvířetem, nebo zohledňuje fakt, že pes proti měsíci svým způsobem „bojuje“.

5.4.4 Měsíc a voda

Od pradávna se věřilo, že měsíc a voda spolu úzce souvisí, a že měsíc **přitahuje vodu**. Je dokázáno a lidé si to odpradáva také mysleli, že luna vyvolává **příliv a odliv**, že může **přinést déšť** a po staletí se věřilo, že může také **rozpoutat bouři nebo potopu**. V tomto pojetí byl měsíc také potenciálně **ničivou silou**. Voda je důležitým starým **symbolem plodnosti**. Voda má zvláštní vztah k měsíci, vodu měsíc ovládá. Proto, že voda se řídí určitým rytmem, a proto, že voda znamená **život**. Je to jedna z nejdůležitějších látek, které člověk k životu potřebuje. Souvisí také se zemědělstvím, kdy pole pokropené vodou dává člověku tolik potřebnou potravu.

Měsíčním rytmem se řídí příliv a odliv a déšť. Íránská bohyně vody *Ardisúra Anáhitá* je rovněž bohyní měsíce. *Sín*, babylónský bůh měsíce, vládl i vodě. Všechna měsíční božstva si do určité míry uchovávají atributy spojené s vodou (Indie, Mexiko, Řecko). Už v dávných dobách si lidé povšimli, že existuje vztah mezi měsícem a přílivem a odlivem; a že prší, když se mění měsíc. Řada bájných postav dokáže vyvolat tolik potřebný déšť tím, že mají jen jedinou nohu nebo ruku (Eliade, s. 170). Atributem přivolávání deště je často *žába* (měsíční živočich). Řada legend jí zmiňuje jako zvíře, které lze vidět na měsíci. Měsíc může způsobovat také potopu (následuje vznik a obnova).⁴⁵ *Povodeň* nebo *velký déšť* mohou následovat po urážce měsíce nebo hříchu.

Měsíc i voda symbolizují život, smrt a znovuzrození (např. potopa světa nepřinesla jen zánik, ale i nový život). Voda je také **symbolem očisty** a hrála např. v antice důležitou roli při věštech. Temná a bezdná voda může symbolizovat **nevědomí**. Přes vodu (řeku, moře) v některých kulturách odplouvají zemřelí do říše mrtvých, proto v mnoha kulturách byli mrtví pohřbíváni v loďce. Spjatost s měsícem je i zde zřejmá. Na jihu jsou symboly měsíce *lod'ka*, která ho svým tvarem připomíná a převáží mrtvé na druhý břeh.

S vodou a měsícem jsou spjaty také mnohé pranostiky, např. „*Když měsíc je v srpnu ve znamení Panny a hřmí, následují hojní dešťové*“. (Vašků, 1998, s. 219). Na srážky se usuzovalo také: „*je-li měsíc příliš popelavý či bledý*“, „*jsou-li kolem vycházející Luny tmavá oblaka*“. (Vašků, 1998, s. 339). „*Nastane-li měsíční úplněk nízko nad obzorem, bude*

---

⁴⁵ Potopa, která je spojována s představou zániku světa, se objevuje už u Sumerů (Epos o Gilgamešovi). Odtud ho zřejmě přejala Bible (Genesis). Paralely jsou velmi výrazné. Prapůvod tohoto motivu je zřejmě v častých mezopotamských záplavách při doznívání období dešťů.

nadcházející měsíc deštivý, nastane-li však úplněk vysoko na obloze, pak ten měsíc bude suchý.“ (Vašků, 1998, s. 351). „*Deštivé počasí ukončuje vždy až nový měsíc.*“ (Tamtéž, s. 351).

6. KOGNITIVNÍ DEFINICE MĚSÍCE V SOUČASNÉ ČEŠTINĚ

Měsíc je nebeské těleso, obíhající kolem Země, případně družice jiných planet. Měsíc je také *časovou jednotkou*, znamená úsek, během kterého měsíc oběhne kolem Země, tj. dobu čtyř neděl nebo 29 až 30 dnů. Básnické a knižní zabarvení má synonymum *luna*. Také deminutivum *měsíček* lze považovat v současné češtině za synonymní k měsíci, má rys bezpříznakovosti. Důvodem je zřejmě blízký vztah člověka k měsíci, jeho jakési zdůvěrnění a polidštění.

Z lexému měsíc odvozujeme některé deriváty **spojené s časem**, např. **adjektiva** *měsíční* (pobíráme *měsíční plat*, jezdíme na *měsíční jízdenku*); od něj **substantivum** *měsíčník* (označení časopisu nebo novin). Jiné deriváty jsou spjaty přímo s měsícem jako planetou nebo tělesem, jde o pojmenování **postav** (*Měsíčník*, *Měsíčnice*), adjektivum *měsíční* se také vztahuje k měsíci (nosíme u sebe *měsíční kámen*, používáme *měsíční/ lunární kalendář*). V odborné terminologii i lidové mluvě zdomácněl stav zvaný *náměsíčnost*. Říkáme také o někom, že je *náměsíčný*. Tvar a barva měsíce určují pojmenování rostlin (sbíráme *měsíček lékařský*), přírodnin, jde i o vlastní jméno (Luna).

Měsíc je považován za **nebeské těleso nebo planetu**, nejčastěji se vyskytuje ve spojitosti *se sluncem*, se kterým stojí většinou v protikladu, a také *s hvězdami (měsíc a hvězdy, měsíček a hvězdičky)*.

Nejvýraznějšími znaky měsíce jsou jeho **vzhled a proměnlivost, tvar a barva**. Vzhled ovlivňují *fáze měsíce (lunace)*, které jsou *nov (nový měsíc), první a poslední čtvrt* a nejméně výraznější *úplněk*. Měsíc je svým tvarem přirovnáván ke *kouli* nebo *kotouči*, lidově k *melounu* (úplněk – úplný), v době novu připomíná *srpek*. Odtud do jazyka přešly výrazy jako *srpek/ měsíček pomeranče, měsíček/ půlměsíček na nehtu, srp* jako žací nástroj a odtud *srpen* jako název měsíce. Úplněk je **přirovnáván k lidské tváři a k úsměvu (tvář jako měsíc, usmívat se jako měsíček)**.

Měsíc **vydává světlo**, nejčastějším spojením je *měsíční svit* nebo *měsíční světlo*, které je *bledé, bílé, stříbrné, někdy také chladné*. Měsíc *zalévá světlem krajinu, pluje po nebi, dívá se, vychází a zachází*, je spojován s **krásou**. Měsíc se vyskytuje **v noci**.

Měsíc je spojován také s **tajemnem a s temnou stránkou bytí (tajemné síly, magie, šílenost, náměsíčnost, smrt)**. Odtud frazém *chodí jako náměsíčný*. Měsíc se *cyklicky proměňuje, vzniká a zaniká* (specifickým jevem je *zatmění měsíce*).

Měsíc je na povrchu pokryt *krátery a horami*, také *měsíčním prachem*. Měsíc je **jedinečnou entitou**.

Měsíc je spojován s **vlivem na přírodní cykly**, zvláště na **životní cyklus ženy (menstruace, měsíčky, těhotenství)**. Odtud frazém *být v kolikátém měsíci*. Nesporné je **působení měsíce na vodu**, měsíc ovlivňuje *přliv a odliv*, podle lidové představy také *deště a bouře*. Může mít také **destruktivní vliv** – vyvolat *potopu*. Působí příznivě na **vegetaci a rostlinstvo, ovlivňuje lidské tělo a zdraví (lunární kalendář, měsíční znamení, horoskopy, astrologie)**, ovlivňuje **živočichy a plodnost**.

V lidové poezii je často měsíček **partnerem komunikace (svit', měsíčku, svit')**, měsíc je *oslovován a žádán, aby svítil a nezacházel*. Měsíc je partnerem a **spiklencem milenců**, svědkem jejich namlouvání. V souvislosti s těmito konotacemi se nejčastěji vyskytuje *měsíční světlo, mládenec a dívka*, substantiva *háj nebo les*. Mládenec *chodí* za dívkou (také *vandruje, chodívá, chodívává, jde*).

Měsíční symbolika je rozmanitá, neboť měsíc je důležitou součástí lidského světa. Měsíčními symboly jsou **kruh nebo koule** symbolizující měsíc v úplňku, **půlměsíc nebo srpek** (*srp, turecká vlajka*), měsíc symbolizuje také řada **zvířat**, zejména **had** (pohádka *O bílém hadovi, Zlatovláska*), **mušle** nebo **hlemýžď** (prostředek proti bouři), ženská a vodní symbolika; **ryba** (*měsíc svítí jako rybí oko*). Je s ním také spojován **pes** (*psi a vlci vyjí na měsíc*).

Měsíc je symbolem cyklu života, proměnlivosti, v křesťanské ikonografii pak symbolem **zmrtvýchvstání**, je symbolem **ženy a jejích cyklů**. Také symbolem **plodnosti**. Měsíc je v lidových představách symbolem **velké vzdálenosti** (*spadl z měsíce*).

7. ZÁVĚR

V této studii jsme zkoumali, jak je měsíc reflektován v českém jazykovém obrazu světa. Teoreticky jsme vycházeli z kognitivně – kulturní lingvistiky a z principu etnolingvistiky. Snažili jsme se měsíc ukázat zejména v jeho kulturních konotacích a v jeho spjatosti s lidovou kulturou. Jako podklad jsme použili slovníkový materiál, ale také frazeologii a bohatý fond folklórních textů (lidové písně, pohádky, přísloví, pranostiky, pořekadla, hádanky a dětské hry).

Po shrnutí teoretických východisek a základních pojmů jsme zkoumali mytologii měsíce v různých přírodních a starověkých kulturách a stereotypy, které se v nich s měsícem spájejí. Další kapitola je věnovaná obrazu měsíce v českých slovnících, následuje oddíl věnovaný postavení měsíce v našem vnímání světa. Zaměřili jsme se zejména na stereotypy spojené s postavením měsíce v lidové slovesnosti, na symboly tradičně spjaté s měsícem, a konečně na měsíc jako významný symbol. Postupně jsme rozebrali typické vlastnosti měsíce, jako jsou jeho noční výskyt, spojený s vydáváním světla a s romantickou atmosférou zobrazovanou zejména v lidových písních. Měsíc jsme zkoumali jako entitu tajemnou a

tajuplnou, která souvisí s magií a nadpřirozenými silami. Měsíc vystupuje také jako postava, zejména v pohádkách. Vedle těchto „nebeských“ konotací měsíce jsme se zaměřili na souvislosti s časem, zkoumali jsme měsíční fáze a měsíční kalendář.

Za nejvýraznější považujeme právě symboliku spjatou s měsícem a jeho vliv na ženu, plodnost, souvislost s cyklem života ženy a člověka vůbec, spjatost s různými živočichy a s mytologií.

Měsíc je vnímán v naší kultuře velmi pozitivně, i když jeho tajemná a odvrácená strana nebo dokonce destruktivní síla jsou v jazyce také reflektovány. Právě v rozmezí těchto dvou pólů jsme se snažili ukázat měsíc, tak jak ho chápe v současnosti český rodilý mluvčí.

LITERATURA

ANUSIEWICZ, Janusz, *Lingwityka kulturowa*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski 1994.

BARTOŠ, František, *Kytice z národních písní moravských, slovenských i českých*. Praha: Státní hudební nakladatelství 1953.

BARTMIŃSKI, Jerzy, Čím se zabývá etnolingvistika, *Slovo a smysl*, 2008a, č. 8.

BARTMIŃSKI, Jerzy, Język w kontekście kultury. In: *Współczesny język polski*. Ed. J. Bartmiński. Lublin: UMCS 2001, s. 13-22.

BARTMIŃSKI, Jerzy, Některé sporné problémy etnolingvistiky, *Slovo a smysl*, 2008b, č. 8.

BARTMIŃSKI, Jerzy, *Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom I. Kosmos*. Lublin: UMCS 1996.

BECKER, U., *Slovník symbolů*. Praha: Portál 2002.

BERNANDOVÁ, Carmen, *Inkové, národ Slunce*. Praha: Slovart 1994.

BITTNEROVÁ, Dana, SCHINDLER, Franz, *Česká přísloví: soudobý stav konce 20. století*. Praha: Karolinum 1997.

- BLÁHOVÁ, Marie, *Historická chronologie*. Praha: Libri 2001.
- BRZÁKOVÁ, Pavlína, *Cesta medvěda. Mýty, pohádky a příběhy tunguzských Evenků*. Praha: NLN 2002.
- BROUČEK, Stanislav, JEŘÁBEK, Richard (eds.), *Lidová kultura 1-3. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*. Praha: Mladá fronta 2007.
- CAMPBELL, J., *Mýty – legendy dávných věků v našem denním životě*. Praha: Pragma 1998.
- CASSIRER, Ernst, *Esej o člověku*. Bratislava: Pravda 1977.
- COTTERELL, Arthur a kol., *Mytologie. Bohové – hrdinové – mýty*. Praha: Slovart 2007.
- ČÁLEK, O., Symbol v psychoterapii. In: *Symbol v lidském vnímání, myšlení a vyjadřování*. Praha: Filozofický ústav ČSAV 1992.
- ČELAKOVSKÝ, Ladislav, *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Praha: Lika klub 2000.
- ČELAKOVSKÝ, Ladislav, *Slovanské národní písně I*. Praha: Ladislav Kuncíř 1946.
- ČERMÁK, František a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky I. Přirovnání*. Praha: Leda 2009.
- ČERMÁK, František a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky II. Výrazy neslovesné*. Praha: Leda 2009.
- ČERMÁK, František a kol., *Slovník české frazeologie a idiomatiky III. Výrazy slovesné*. Praha: Leda 2009.
- ČOU Mej-žu, ČU Wej-chua, *Příběhy dračích císařů*. Bratislava: Orbis Pictus Istropolitana 1993.
- DOBROVSKÝ, Josef, *Českých přísloví sbírka*. Praha 1963.
- EISNER, Pavel, *Čeština poklepem a poslechem*. Praha 1996.
- Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 1. sv.* Praha: Panton 1984.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 2. sv.* Praha: Panton 1985.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 3. sv.* Praha: Panton 1986.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 4. sv.* Praha: Panton 1987.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 5. sv.* Praha: Panton 1988.
- ERBEN, Karel Jaromír, *Prostonárodní české písně a říkadla. 6. sv.* Praha: Panton 1990.

- FENTONOVÁ, Sasha, DEE, Jonathan, *Měsíční znamení*. Praha: Ikar 2003.
- FILIPEC, Josef, ČERMÁK, František, *Česká lexikologie*. Praha 1985.
- FILIPEC, Josef a kol., *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 2006.
- FINK, Gerhard, *Encyklopedie antické mytologie*. Olomouc: Votobia 1996.
- GREENOVÁ, J. M., *Keltské mýty*. Praha: NLN 1998.
- HALLER, Jiří, *Český slovník věcný a synonymický*. Praha 1968.
- HART, G., *Egyptské mýty*. Praha: NLN 2000.
- HAUSER, Přemysl, *Nauka o slovní zásobě*. Praha 1980.
- HAVEL, I. M., Věda o duši, *Vesmír* 2000, roč. 79, s. 362-363.
- HAVRÁNEK, Bohumil, *Příruční slovník jazyka českého*. Praha: 1935-1957.
- HAVRÁNEK, Bohumil, *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: 1988-1989.
- HOLUB, Josef, LYER, Stanislav, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. Praha: SPN 1992.
- JANDA, Laura A., Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Ed. L. Saicová Římalová. Praha 2004, s. 9-58.
- JERIE, Denis, Lexikálně-sémantický rozbor slova slunce a jeho významové začlenění do systému českého jazyka (jazykový obraz světa). In: *Bádání o jazycích a literaturách*. Ed. L. Saicová Římalová. Praha 2002, s. 124-129.
- JUNGMANN, Josef, *Slovník česko-německý*. Praha: 1990.
- JUNKOVÁ, B., Parémie v současných psaných publicistických textech. In: *Parémie národů slovanských II*. Ostrava: FF OU, 2004.
- KAJFOSZ, J., *Językowy obraz świata w etnokulturze Śląska Cieszyńskiego*. Czeski Cieszyn: ProPRINT 2001.
- KARLÍK, Petr a kol., *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: NLN 1997.
- KLÉGR, Aleš, *Tezaurus jazyka českého*. Praha NLN 2007.
- KLÍMA, Vladimír, *Kalndář mění tvář – vnímání času v proměnách staletí*. Olomouc: Votobia 1998.
- KRAMER, S. N., *Mytologie starověku*. Praha: Orbis 1977.
- LAIFR, Václav, Bohyně na Měsíci, *Astropis* 2, 2008, s. 2-3.
- LAKOFF, George, *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Praha: Triáda 2006.

- LAKOFF, George, JOHNSON, Mark, *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host 2002.
- LURKER, M., *Slovník symbolů*. Praha: Universum 2005.
- MÁCHAL, Jan, *Bájeslovi slovanské*. Olomouc: Votobia 1995.
- MOLDANOVÁ, D., *Naše příjmení*. Praha 1983.
- NAKONEČNÝ, Milan, *Lexikon magie*. Praha: Nakladatelství Ivo Železný 1997.
- NEBESKÁ, Iva, Řeč se mluví, voda teče. K jazykovému obrazu vody v myslích českých mluvčích. In: *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Eds. T. Voskovec, O. Ševčík, R. Sova. Brno 2006, s. 231-239.
- NEPOP-AJDACZYĆ, L. (ed.), *Polska etnolingvistyka kognitywna*. Kyjev 2007.
- NĚMEC, Igor a kol., *Dědictví řeči*. Praha: SPN 1986.
- NĚMEC, Igor, Odras předkřesťanského a křesťanského modelu světa v jazyce, *Slovo a slovesnost* 55, 1994, s. 263-267.
- NĚMCOVÁ, Božena, *Princ Bajaja a jiné pohádky*. Praha: Nava 1991.
- OUŘEDNÍK, Patrik, *Šmírbuch jazyka českého*. Praha: Paseka 2005.
- Ottův slovník naučný*. Praha 1996.
- PALA, Karel, VŠIANSKÝ, Jan, *Slovník českých synonym*. Praha 2001.
- PAJDZIŇSKA, Anna, Kategorie strukturující jazykový obraz světa: antropocentrismus a opozice „vlastní – cizí“. In: *Čítanka z textů kognitivní lingvistiky II*. Ed. L. Saicová Římalová. Praha: FF UK 2007, s. 27-44.
- PAŘÍZEK, L. M., *Práles kouzelných snů*. Praha: Albatros 1987.
- Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách*. Praha: Vyšehrad 1982.
- PETR, Jan a kol. *Mluvnice češtiny I*. Praha 1985.
- PROSECKÝ, Jiří a kol., *Encyklopedie mytologie starověkého Předního východu*. Praha: Libri 2003.
- REJZEK, Jiří, *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda 2001.
- ROYT, Jan, *Slovník biblické ikonografie*. Praha: Karolinum 2006.
- SCHWARZOVÁ, Monika, *Úvod do kognitivní lingvistiky*. Praha: Dauphin 2009.
- SIROVÁTKA, Oldřich, *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: AVČR 1998.

- SLAVÍK, Ivan. *Popol Vuh a výbor z Letopisů Cakchiquelů a z knih Chilama Balama čili Proroka Jaguára na Yukatánu*. Praha: Dauphin 2000.
- SUŠIL, František, *Moravské národní písně*. Praha: Vyšehrad 1951.
- TAUBE, Karl, *Aztécké a mayské mýty*. Praha: Levné knihy 2007.
- TOLSTAJA, S. M., Postuláty moskevské etnolingvistiky, *Slovo a smysl*, 2008, č. 8.
- TOMAN, J., *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury*. České Budějovice 1992.
- TOKARSKI, Ryszard, Słownictwo jako interpretacja świata. In: Bartmiński, J. (ed.), *Współczesny język polski*. Lublin: UMCS 2001, s. 343-370.
- VÁŇA, Zdeněk, *Svět slovanských bohů a démonů*. Praha 1990.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol., *Co na srdci, to na jazyku*. Praha 2005.
- VAŇKOVÁ, Irena, Člověk a jazykový obraz (přirozeného) světa, *Slovo a slovesnost* 1999, roč. 60, s. 283-292.
- VAŇKOVÁ, Irena, Inspirace z Lublinu. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Ed. L. Saicová Římalová. Praha 2004, s. 9-13.
- VAŇKOVÁ, Irena, Kognitivně-kulturní inspirace z Polska, *Slovo a slovesnost* 1999, roč. 60, s. 214-224.
- VAŇKOVÁ, Irena, *Nádoba plná řeči. Člověk, řeč a přirozený svět*. Praha: Karolinum 2007.
- VAŇKOVÁ, Irena (ed.), *Obraz světa v jazyce*. Praha 2001.
- VAŠKŮ, Z., *Velký pranostikon*. Praha: Academia 1998.
- VAVŘINOVÁ, Valburga, *Malá encyklopedie Velikonoc*. Praha: Libri 2006.
- VLČKOVÁ, Jitka, *Encyklopedie mytologie germánských a severských národů*. Praha: Libri 1999.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtěch, *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha: Mladá fronta 1965.
- ZAORÁLEK, Jaroslav, *Lidová rčení*. Praha: Aurora 1996.

Internetové zdroje

www.egyptologie.cz.

www.iranicaonline.org.

www.myty.info.

www.wikipedia.org.